

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 25 • Sayı / Issue: 2 • Aralık / December 2025 • 368-389

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: cuilah.1757143

İSLÂM EĞİTİM GELENEĞİNDE ŞEYH KAVRAMI VE TEMEL İÇERİMLERİ

The Concept of Shaykh and Its Fundamental Implications in the Tradition of Islamic Education

Ahmet BEKEN

Dr. Öğr. Üyesi., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Adana, Türkiye.

Assist. Prof., Çukurova University, Faculty of Divinity, Department of Religion Education, Adana, Türkiye.

ahmtbeken@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5243-7605>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 02.08.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 29.12.2025

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2025

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ahmet BEKEN)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Türkiye. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

İSLÂM EĞİTİM GELENEĞİNDE ŞEYH KAVRAMI VE TEMEL İÇERİMLERİ

The Concept of Shaykh and Its Fundamental Implications in the Tradition of Islamic Education

Öz

Bu çalışma, İslâm eğitim geleneğinde hem bir ünvan hem de eğitici bir otoriteyi tanımlayan “şeyh” kavramını tarihsel bağlamı içerisinde inceleyerek kavramın farklı ilmî disiplinlerde kazandığı anlamları ve üstlendiği rolleri sistematik bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Şeyh, farklı disiplinlerde farklı anlamlar kazansa da bu ünvanı taşıyan kimseler genellikle bilginin salt aktarıcıları olmanın ötesinde ilmî müktesebatın kendilerinde meleke hâlini alan, dinî ve ahlâkî rehberlik rolü üstlenen otoriteler olarak kabul edilmektedir. Bu nitelikler tasavvuf geleneğinde yaygın olmakla birlikte hadis, kırâat, fıkıh ve kelâm gibi alanlarda da şeyhin ilmî otorite ve eğiticilik yönü belirgindir. Bu yönüyle kavram, sadece dinî ilimlerle sınırlı olmayıp felsefî ilimlerde de ilmî derinliği olan otorite kimseleri vurgulamaktadır. Bunun yanında şeyh, bazı idarî yapılarda yetkin kişi ve nitelikli yönetici anlamında da kullanılmıştır. Bu çalışma, geniş bir kullanım alanına sahip şeyh kavramının özellikle eğitimle ilgili yönüne odaklanmakta; klasik dönem eğitim, ahlâk ve biyografi literatürü üzerinden kavramın anlam ağı çözümlenmeye çalışılmaktadır. Neticede şeyhin, tasavvuf çevrelerinde bilinen yönünün ve idareci vasfının ötesinde farklı ilmî disiplinlerde dinî, ahlâkî ve manevî rehberliği bir arada taşıyan bütüncül bir eğitici figür olduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, İslâm Eğitimi, Dinî İlimler, Şeyh, Mürşid.

Abstract

This study aims to examine the term shaykh, which functions both as a title and as an educational authority within the Islamic educational tradition, and to systematically delineate the meanings and roles it acquires across different scholarly disciplines. Although the designation shaykh assumes varied senses in various fields, bearers of the title are generally regarded not merely as transmitters of knowledge but as authorities who have embodied scholarly expertise and who serve as religious and ethical guides. While these characteristics are particularly evident within the Sufi tradition, the shaykh's scholarly authority and pedagogical role are also notable in hadith studies, Qur'anic recitation (qir'ah), fiqh, and kalâm. In this respect, the concept is not confined to the religious sciences alone, but also denotes figures of scholarly authority in the philosophical disciplines. Additionally, it has been used to denote competent officials and administrators within specific institutional frameworks. The present study focuses on the educational dimensions of this widely employed concept. It seeks to analyze its semantic field through a survey of classical-period educational, ethical, and biographical literature. Ultimately, the research demonstrates that the shaykh, beyond the familiar Sufi master or administrative officer, functions in multiple disciplines as a holistic pedagogical figure who integrates religious, moral, and spiritual guidance.

Keywords: Religious Education, Islamic Education, Religious Sciences, Shaykh, Murshid.

GİRİŞ

İslâm düşünce geleneğinde eğitim anlayışı büyük ölçüde öğretmen ve metin merkezli şekillenmiştir. Bu doğrultuda İslâmî eğitim modeli, öğretmenin bilgi aktarımındaki belirleyici konumu sebebiyle “öğretmen merkezli” bir karakter arz etmektedir. Nitekim İslâm eğitim tarihinde eğitici konumunda bulunan “âlim, mu’allim, edîb, mü’eddib ve müderris” gibi kişiler, bilginin sonraki kuşaklara aktarılmasında ve yaygınlaştırılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Bu kişiler sadece bulundukları muhitteki bireylere değil, ilim tahsili için uzak bölgelerden gelen talebelere de bilgi aktaran; böylece ilmî etkileşim ağlarının merkezinde yer alan figürler olarak öne çıkmışlardır. Bu nedenle bir metne bağlı kalınıp yetkin bir eğitimciden yoksun şekilde sürdürülen bilgi edinme çabalarının ciddi epistemolojik sorunlara yol açabileceği kabul edilmiştir. Dolayısıyla İslâm eğitim tarihini sağlıklı bir biçimde anlayabilmek, öncelikle eğitici konumunda bulunan kişilerin hem eğitim kurumlarındaki rollerinin hem de toplum içindeki konumlarının bütüncül ve sistematik bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir.¹

İslâm eğitim tarihinde öğretmeni ifade etmek üzere çok sayıda kavram kullanılmıştır.² Ancak bu kavramlar arasında özellikle üçü öne çıkmaktadır. İlk olarak “küttâb muallimi” olarak bilinen ve genellikle çocuklara Kur’ân öğretmekle görevli olan öğretmen tipi zikredilebilir. Bu öğretmenler, Kur’ân öğretiminin dışında temel dinî bilgileri ve yazı öğretimini üstlenen kişilerdi. İkinci olarak “mü’eddib” adı verilen ve daha çok seçkin (yönetici ve zengin) tabakaya mensup çocuklara, özellikle meliklerin ve halifelerin oğullarına eğitim veren öğretmenler sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu grup, sadece temel bilgileri değil, aynı zamanda edebî, ahlâkî ve sosyal nitelikleri de kapsayan daha kapsamlı ve nitelikli bir eğitim düzeyini ifade ediyordu. Dolayısıyla bu öğretmenlerin, küttâb muallimlerine kıyasla daha donanımlı olmaları beklenmiştir. Meşhur dil âlimi el-Kisâfî’nin (öl. 189/805), Abbâsî halifesi Hârûn er-Reşîd’in (öl. 193/809) oğullarına öğretmenlik yapması buna örnektir. Üçüncü olarak yükseköğretim düzeyinde ders veren ve genellikle mantık, matematik, belâgat, fıkıh gibi alanlarda uzmanlaşmış öğretmenler (müderrisler) yer almaktadır. Bu hocalar, öğrencilerin yoğun ilgi gösterdiği ilim merkezlerinde ders vermekteydi ve eğitim faaliyetleri daha ileri düzeyde teorik bilgiye dayanıyordu.³ Bunların dışında öğretici rol üstlenen farklı kavramlar da bulunmaktadır. “Âlim”, “üstat” ve “şeyh” gibi genel ünvanların yanı sıra ilgili oldukları ilim dalına göre “kurrâ” (Kur’ân okuyucusu), “mukrî” (Kur’ân öğreticisi), “muhaddis” (hadis âlimi), “müfessir” (tefsir âlimi) gibi terimler de kullanılmaktaydı. Medrese kurumunun teşekkülünden sonra ise “müderris” ünvanı, bu yeni kurumsal yapı içinde hocalık yapanları ve bilhassa fıkıhla ilgili ders verenleri tanımlamak için kullanılmıştır. Bunlar arasından “şeyh”, diğer anlamlarının yanı sıra eğitici rolüyle de öne çıkan önemli kavramlardan birini teşkil etmektedir.⁴

Bu çalışma, “şeyh” kavramını merkeze alarak kavramın temel anlamlarını, tarihsel süreçte kazandığı içerimleri ve İslâm eğitim geleneği içindeki yerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel odak noktaları; şeyhin tarihsel süreçte kazandığı anlamların tespit edilmesi, kavramın eğitici kimliğiyle nasıl özdeşleştiğinin ortaya konulması, ilmî disiplinler içerisinde nasıl bir kapsama sahip olduğunun açığa çıkarılması ve İslâm eğitim geleneği içindeki yerinin analiz edilmesi şeklinde belirtilebilir. Bu doğrultuda çalışma, ileride yapılacak daha kapsamlı araştırmalar için de kavramsal bir zemin oluşturmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda tarihsel süreçte öğretmeni ifade etmek üzere kullanılan diğer kavramlara (‘âlim, mu’allim, mü’eddib, müderris vs.) şeyhle ilişkili olmadıkça değinilmemiştir. Ayrıca söz konusu mansıplarda görev alan kişilerin hangi eğitim süreçlerinden geçtikleri, sahip olmaları gereken temel nitelikler, görevlendirme biçimleri, eğitim ortamlarının yapısı, ilimlerin gelişmesindeki katkıları/rolleri, eğitim tarihindeki etkileri; sosyal, kültürel ve siyasal hayata katkıları gibi geniş temalar da

¹ Ayhan Öz, “Teacher in The History of Islamic Education -Baghdad-”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/10 (2017), 41-42.

² Davut Işıkdöğen, “Eğitim ve Din Eğitimi Kaynaklarında Öğretmen Nitelikleri (Tarihsel Süreç)”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11 (2014), 2.

³ A. Khalil Totah, *The Contribution of the Arabs to Education* (New York: Teachers College Columbia University, 1926), 34-35.

⁴ Mehmet Dağ-Hıfzırrahman R. Öymen, *İslâm Eğitim Tarihi* (Ankara: MEB Basımevi, 1974), 196, 199, 202-203.

çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu sınırlama ise araştırmanın merkeze aldığı kavramsal çözümlemeyi derinleştirebilmek amacıyla yapılmıştır.

Bu kavramın tercih edilmesinin temel gerekçesi, şeyhin klasik kaynaklarda yaygın biçimde kullanılmasına rağmen kavramsal yapısı ve anlamsal derinliği dikkate alınarak hakkında müstakil çalışmaların yeterince yapılmamış olmasıdır. Ancak aşağıda da görüleceği üzere şeyh, İslâm eğitim geleneğinde hem eğitici hem de mürşid sıfatıyla öne çıkan, bunun yanında belli bir kurumun idarecisi rolü de üstlenen çok yönlü bir figürdür. Bunun yanında şeyhin sadece bilgi aktaran bir kimse olmayıp aynı zamanda ilmî, ahlâkî ve manevî bir otoriteye sahip olması ve bu yönüyle insanlara örneklik teşkil etmesi, konu ve kavram tercihinin başka bir gerekçesidir. Çalışmayı önemli kılan husus ise İslâmî literatürde sıklıkla karşılaşılan ancak anlam çerçevesi çoğu zaman açıkça belirlenmeyen “şeyh” kavramının, eğiticilik ve mürşidlik işlevleri bakımından teorik bir zemine oturtulmasına dayanmaktadır. Bu çaba, hem kavramsal netlik sağlamakta hem de söz konusu geleneğin eğitimle ilgili yönlerini daha yakından anlamaya katkı sunmaktadır.

Araştırma, nitel bir yöntemle literatür taraması ve klasik dönem eğitim, ahlâk, biyografi ve sözlük metinlerinin çözümlemesine dayalı olarak yürütülmüştür. Klasik dönem eğitim ve ahlâk literatürü başta olmak üzere şeyh kavramının geçtiği sözlükler, biyografik eserler ve temel kaynaklar taranmıştır. Neticede çalışma, şeyhin sadece tasavvuf çevresinde yaygın olduğu şekliyle manevî bir rehber (*mürşid*) ya da bir yerin, kurumun veya mesleğin idarecisi, yöneticisi ve genel sorumlusu değil, aynı zamanda eğitici ve öğretici yönüyle de öne çıktığını göstermektedir. Buna göre şeyh; tasavvufta (mürşid-i kâmil), hadis ilminde (rivayet senedinin güvenilir halkası ve öğreticisi) ve kırâat ilminde (Kur’ân’ın ta’lîminde otorite) gibi çeşitli disiplinlerde dinî, ahlâkî ve manevî rehberlik niteliklerini kendinde birleştiren bütüncül bir eğitici figür olduğu anlaşılmaktadır.

1. ŞEYH’İN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI

Şeyh (شيخ) şâhe (شاح) fiilinden türemiş olup sözlükte yaşı ilerlemiş, saç beyazlamış, lider, yönetici, devlet adamı, kabile ve kabile başkanı gibi manalara gelen çok anlamlı bir kelimedir. Şeyh kelimesinin şüyûh (شيوخ) eşyâh (اشياخ) meşyeha (مشيخة) şiyeha (شيخة) şîhân (شيخان) ve meşyûhâ’ (مشيوخاء) gibi çoğul halleri bulunmaktadır. Meşâyih (مشايخ) ise meşyeha (مشيخة) kelimesinin çoğuludur.⁵ Kelimenin genelde ileri yaşa ulaşmış, tecrübeli ve saygın kişiliği ifade eden temel anlamına binaen İbn Manzûr (öl. 711/1311), özellikle elli yaş üstü kimseler için şeyh kavramının kullanıldığını belirtmektedir. Nitekim bir adam yaşlandığında Arapçada “şâhe/yeşîhu er-raculu şeyehan (adam yaşlandı/yaşlanıyor)” denir.⁶ Ayrıca ilmî olgunluğu cihetine nazaran Râgıb el-İsfahânî (öl. V/XI. yüzyılın ilk çeyreğinde); ilmi, irfanî ve tecrübesi çok olan kimseler hakkında⁷ şeyh kavramının kullanıldığını dile getirmiştir. Bu yönüyle kavram daha sonra ilim sahibi kimselere ve büyük zatlara teşmil edilmiştir.⁸

Tehânevî’ye (öl. 1158/1745’ten sonra) göre شَاخ (شاخ - شيخ ، شيخا وشيوخه) yaşlanmak, yaşı ilerlemek, belli bir yaşta olmak ve belli bir yaşa gelmek gibi anlamlara gelmektedir ki bu; elli, elli bir, altmış bir ya da elli bir ile seksen veyahut da ömrün sonuna kadarki yaş aralığını ifade etmektedir. Bu fiilden türeyen şeyh ise sözlükte ihtiyar kişi, hürmet gösterilen yaşlı kimse, reis, başkan, üstat, hoca, din görevlisi, dinde ve dinî ilimlerde otorite gibi anlamlar taşımaktadır. Ayrıca insanların, bir mezhebin ya da tarikatın büyüklerine, âlimlere (daha özelde fakîhlere), herhangi bir yerin, şehrin, köyün, kabilenin, kurumun reisi ve üst sorumlusuna da şeyh ismi verilmiştir. Buna göre şeyh, bir toplumda makam, mevki, fazilet, erdem, lider olma ve ilim bakımından

⁵ el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn-Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Dârü’l-Mısriyye, 1384-87/1964-67), 7/465-466.

⁶ el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, 7/466; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-Arabî, 1999), 7/254.

⁷ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvudî (Dimaşk-Beyrut: Dâru’l-Kalem-ed-Dâru’s-Şâmiyye, 2009), 469.

⁸ Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûn’l-İslâmiyye ve’l-vezâ’if ‘ale’l-âsârî’l-Arabiyye* (Kahire: Dârü’n-Nehdati’l-Arabiyye, ts.), 2/628.

üstünlüğü vurgulayan bir kavramı ifade etmektedir. Bu nedenle tecrübe ve görgüsünün çokluğu sebebiyle ilmi fazla olan kimseyi ifade etmek üzere de şeyh kavramı kullanılmıştır.⁹

İslâm öncesi Arap toplumunda kabile liderlerine “seyyid”, “reis” veya “şeyh” gibi ünvanlar verilirdi. Bu kişiler genellikle kişisel üstünlükleri, itibar, nüfuz ya da zenginlikleri sayesinde kabile başkanı olarak tanınmakla birlikte geniş ayrıcalıklara sahip değillerdi. Buna karşılık ağır görev ve sorumluluklar üstlenirlerdi. Başlıca görevleri ise barış ve savaş zamanlarında kabile birliğini sağlamak ve kabile üyelerinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaktı. Bununla birlikte kabile reisleri mutlak bir otoriteye sahip değildi; önemli konular, aile büyüklerinden oluşan bir mecliste tartışılarak karara bağlanırdı. Bu nedenle kabile şeyhlerinin liderlikten çok hakemlik rolü ön plandaydı. Onlardan sabırlı, vakur, cömert, sağduyulu, misafirperver, gerektiğinde kabile yararına tehlikeyi göze alabilen, güçlü liderlik vasıflarına sahip, akıllı ve anlayışlı kimseler olmaları beklenirdi. İslâm sonrası dönemde de şeyh; dinî ve siyasî işlerde tanınmış, yüksek statü sahibi kişiler için kullanılmaya devam etmiştir. Şeyh ayrıca kamu görevi üstlenen ve çeşitli dinî müesseselerin idaresiyle ilgilenen bir yetkili olarak da tanımlanmıştır. Bu kurumlar arasında camiler, türbeler ve vakıflar yer almıştır. Hatta daha özelde mezarlık hizmetinden sorumlu kişiye de şeyh denilebilmiştir. Harem-i Şerîf-i Nebevî'nin hizmetkârlığını yapan kimseler de bu isimle anılmıştır.¹⁰

Şeyh kelimesi ayrıca sivil bir makam veya meslekî bir sıfat olarak da kullanılmıştır. Ortaçağ'da bu kavram, özellikle esnaf loncaları ve zanaatkâr topluluklarında, topluluğun başkanı anlamına gelmekteydi. Lonca şeyhi genellikle grubun en deneyimli ve saygın üyesi olup meslekî düzenlemeleri yapmak, devletle ilişkileri ve vergi işlerini yürütmek, üyelerin yetkinliğini denetlemek ve üretim usul ve standartlarını korumak ve malların fiyatlarını tespit etmekle yükümlüydü. Bunun dışında yoksullara ve hastalara yardım etmek, bayram ve kutlamaları düzenlemek de şeyhin görevleri arasındaydı.¹¹ Bu kapsamda sanatında ustalığını kanıtlayan kişiler belirli bir sınavdan geçirilir ve başarı gösterenler şeyh tarafından onaylanırdı. Şeyhin yardımcıları ve destekçileri bulunur, o da hem üretim kalitesini gözetir hem de uygulamalarda doğru yöntemlerin kullanılmasını sağlardı. Böylece her meslek dalında -tüccarların şeyhi (*şeyhü't-tüccâr*), deri tabakacılarının şeyhi (*şeyhü'd-debbâğîn*) gibi- o alanın temsilcisi olan bir şeyh bulunurdu. Bunun yanında Batı İslâm dünyasında, örneğin Endülüs'te, düşmanla savaşmak üzere görevlendirilen kumandanlara “şeyhü'l-ğuzât ve'l-mücâhidîn”, Sicilya'da vali ve diğer görevliler dışında şehrin yönetiminde söz sahibi olanlara “şüyûhu'l-bilâd”/“şüyûhu'l-medîne” ismi verilirdi. Bu kişiler, sadece kabile veya topluluk liderleri değil, kimi zaman valinin otoritesine paralel idarî yetkiler taşıyan görevlilerdi. Onlara karşı toplumda saygı ve hürmet beslenir, bazı durumlarda ise vali yardımcılığı görevini bizzat üstlenirlerdi. Normanlar döneminde ise Sicilya'da şeyh ünvanı, hâkim, kâdî, âmil (vergi tahsildarı) ve kâtibin (sekreter/memur) yanında yer alan resmî bir idarî makam olarak da varlık göstermiştir.¹²

Hasan el-Yûsî (öl. 1102/1691) de şeyh kelimesinin bir kabilenin, köyün, bir topluluğun ya da bir yerin/bölgenin işlerini yürüten başkan (reis, yönetici) için kullanılmasının örfte (günlük dilde ve sosyal kullanımlarda) sıkça görülen bir durum olduğunu belirtmektedir. Ona göre kavramın bu içeriği, kelimenin ilk anlamından türetilmiştir. Çünkü “yaşça büyük” olan kişinin sözüne başvurulması yaygın bir kullanımdır. Bu da iki nedene dayanmaktadır: Birincisi, yaş sebebiyle saygıyı hak etmesidir. Bu sebeple Hz. Peygamber, “Büyüğüne öncelik tanı! Büyüğüne öncelik tanı!” şeklinde buyurmuştur. İkincisi, şeyh daha yaşlı olup daha güçlü bir bilgi birikimi ve tecrübeye sahiptir. Bu sebeple savaş yönetimiyle ilgilenenler nezdinde “Gençler atılğanlıkta, yaşlılar ise hile (strateji ve tedbir) konusunda önceliklidir” sözü yaygınlık kazanmıştır. Hatta yaşlılar, daha sabırlı ve daha derin kavrayışa sahip olduklarından atılğanlıkta da öne geçebilirler.

⁹ Kavramla ilgili bk. Tehânevî, *Mevsû'atu keşşâfî ıstılâhatî'l-fünûn ve 'ulûm*, nşr. Ali Dahrûc-Abdullah Hâlidî, (Beyrut: Mektebetu Lübnân, 1996), 1049-1051.

¹⁰ Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûn*, 2/628, 630, 646, 649.

¹¹ Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûn*, 2/630-631, 634; Bayard Dodge, *Muslim Education in Medieval Times* (Washington: The Middle East Institute, 1962), 5.

¹² Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûn*, 2/630-631, 634.

Buradan yola çıkarak bu ifadelerle yalnızca yaşlıların değil, aynı zamanda aşiret ya da toplulukların yöneticileri olan “urafâ” (*ârifler*) de kastedilmiş olabilir. Öte yandan tedbirli davranma (akıllıca yönetme) becerisi ve zenginlik, sadece yaşlılara özgü nitelikler değildir. Nitekim genç bir delikanlının Ömer b. Abdülaziz’e (öl. 101/720) ‘Eğer mesele yaşla ilgili olsaydı senden daha yaşlı Müslümanlar da vardır’ şeklindeki sözü, tedbir ve liderliğin yaşlılara özgü olmadığını göstermektedir. Bilakis bu nitelikler; zenginliğe, görüşe ve basirete göre değişebilir. Hatta kimi zaman yaşça büyüklerde bulunmayan bu özellikler, daha genç kişilerde görülebilir.¹³

2. FARKLI İLMÎ DİSİPLİNLERDE ŞEYH KAVRAMI

Şeyh kelimesi Kur’ân’da üç yerde tekil,¹⁴ bir yerde çoğul¹⁵ formuyla geçmekte ve bunların hepsinde “yaşı ilerlemiş, ihtiyar kimse” anlamı taşımaktadır. Hadis kaynaklarında da aynı mana birçok yerde zikredilmiştir. Başka bir ifadeyle hadislerde şeyhin genellikle sözlük anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.¹⁶ Neticede şeyh kavramı, hem Kur’ân’da hem de hadislerde çoğunlukla sözlük anlamıyla yer aldığı, ıstılahî bir muhteva taşımadığı anlaşılmaktadır.¹⁷ İslâm düşünce geleneğinde ise şeyh, farklı disiplinlerde ve farklı bağlamlarda çeşitli anlamlar kazanmıştır. Farklı ilim dallarında otorite kabul edilmiş âlimlerden şeyh olarak bahsedildiği görülmektedir: “Şeyhü’l-müfessirîn, şeyhü’l-muhaddisîn, şeyhü’l-fukahâ, şeyhü’l-kurrâ, şeyhü’l-luğaviyyîn, şeyhü’l-müerrihîn, şeyhü’l-üdebâ’, şeyhü’l-etibbâ” gibi. Bu son terkipten hareketle şeyhin dinî ilimlerle sınırlı bir kavram olmadığını, felsefî ilimler bağlamında da kullanılan daha geniş bir anlam alanına sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim İbn Ebî Usaybia’nın (öl. 668/1269) tıp tarihine dair meşhur eseri ‘*Uyûn*’da kavram tekil ve çoğul formunda sıklıkla yer almıştır. Örneğin bazı kullanımlarda dönemin meşhur tıp âlimleri (*meşâyihü’l-etibbâ*) ve göz doktorları (*meşâyihü’l-kehhâlîn*) şeyh kavramıyla ifade edilmiştir. Başka bir örnekte astronomide önde gelen bir âlimden şeyh olarak bahsedilmektedir. Hatta felsefe ve tıp alanında otorite olduğundan İbn Sînâ (öl. 428/1037) da şeyh olarak anılmıştır.¹⁸

Şeyh kavramı bazen de ilim dalına izafe edilmiştir: “Şeyhü’l-hadîs, şeyhü’n-nahv, şeyhü’l-ilmî’l-hikme” gibi. Hadiste ve tasavvufta ise şeyhin daha farklı anlamları olup aşağıda bunlara ayrıca değinilecektir. Belli alanlarda en yüksek mertebede bulunan iki kişiye birlikte “şeyhân” veya “şeyhayn” denilmiştir. Meselâ İslâm tarihinde Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) ile Hz. Ömer (öl. 23/644) bu şekilde anılmış; hadis ilminin önde gelen iki ismi olan Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim (öl. 261/875) de aynı ünvanla meşhur olmuştur. Fıkıh ilminde ise Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ile talebesi Ebû Yûsuf (öl. 182/798) şeyhân/şeyhayn olarak bilinmiştir. Ayrıca bazı kurum ve kuruluşların başındaki üst düzey görevliler de şeyh ünvanıyla zikredilmiştir. Örneğin Ezher’in en üst yöneticisine “Şeyhü’l-Ezher” denilmiştir. Bir şehirde ilmiyle otorite kabul edilen kimseler için de o şehre nispetle “şehrin şeyhi” ifadesi kullanılmıştır. Meselâ Arap dili ve edebiyatı (*edeb*) alanında dönemin önde gelen isimlerinden ve Nizâmiye Medresesi müderrislerinden Kemâleddin Enbârî (öl. 577/1181), “Şeyhü’l-Bağdâd” olarak meşhur olmuştur.¹⁹ Benzer şekilde medrese, dârü’l-hadîs, zâviye, hankâh ve ribât gibi kurumların başındaki kişiler (*seyhü’z-zâviye*, *seyhü’r-ribât* gibi), belirli bir sanat ve meslek gruplarının önderleri de (*seyhü’t-tüccâr*, *seyhü’d-debbâgîn*, *seyhü’s-sûk* gibi) şeyh ünvanına sahip olmuştur. Şeyhlerin en üst derecedeki reisine ise “şeyhü’s-şüyûh”, “şeyhü’l-meşâyih”, “şeyhü’s-şüyûhi’l-İslâm”, “şeyhü’s-şüyûhi’l-ârifîn” veya “şeyhü’l-meşâyihî’l-müslimîn” denilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu ünvan, başta Mısır ve Şam olmak üzere diğer İslâm beldelerindeki hankâh şeyhlerinin başı sayılmıştır. Bununla birlikte 9./15. yüzyılın başlarından itibaren bu ünvan, bütün hankâh şeyhlerine hitap eden genel bir makama dönüşmüştür. Böylece her hankâh şeyhi, şeyhü’s-şüyûh ünvanı almıştır. Neticede hankâh şeyhleri,

¹³ Hasan el-Yûsî, *Fehresetü Yûsî*, thk. Zekeriyâ el-Huseyrî (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2009), 43-44.

¹⁴ Hûd 11/72; Yûsuf 12/78; el-Kasas 28/23.

¹⁵ el-Mü’min 40/67.

¹⁶ A. J. Wensinck vd., “Şeyh” md., *el-Mu’cemü’l-müfessres li-elfâzi’l-hadîssi’n-nebevî* (Leiden: Brill, 1936-69), 3/225-227.

¹⁷ Reşat Öngören, “Şeyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/50.

¹⁸ İbn Ebî Usaybia, *Uyûnü’l-enbâ fî tabakâti’l-etibbâ*, thk. Nizâr Rızâ (Beyrut: Mektebetü’l-Hayât, 1965), 437, 492, 736, 737, 738.

¹⁹ İbn Ebî Usaybia, *Uyûn*, 684.

şeyhü's-şüyûh ünvanını almış ve bu ünvan giderek bir tür şeref ünvanına dönüşmüştür.²⁰ Kalkaşendî (öl. 821/1418) ise “şeyhü'l-meşâyiḥ” ya da “şeyhü's-şüyûhi'l-İslâm”ı, âlimlerin ve sâlih kimselerin (*zâhid*, *muttaki* vs.) ünvanlarından olduğunu belirtir.²¹ Kimi zaman şeyhü's-şeyh ya da şeyhü's-şüyûh ifadesiyle “hocaların hocası” gibi bir anlam da kastedilmiştir.²²

“Şeyhü'l-İslâm” tabiri ise İslâm dünyasında önde gelen âlim ve sûfilere bir saygı ifadesi olarak ilk defa X. yüzyılın ikinci yarısında kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla “âlimlerin en kıdemlisi” veya “âlimlerin reisi” gibi anlamlar kazanarak resmî bir ünvan hâline gelmiştir. XI. yüzyılda Horasan bölgesinde özellikle Şâfiî mezhebine mensup önde gelen âlimler bu ünvanla anılmıştır. Ünvanın kullanımı giderek yaygınlaşmış, Memlûkler döneminde fetvalarıyla tanınan fıkıh âlimleri için bir itibar ünvanına dönüşmüş ve dinî otoriteyi temsil eden bir kimlik kazanmıştır. 14. yüzyıla gelindiğinde ise özellikle tanınmış müftüleri ifade etmek için kullanılmıştır. Evliya Çelebi (1095/1684[?]), şehirlerde fetva verme yetkisine sahip kimseleri bu ünvanla tanımlamıştır. Orta Asya ve Çin gibi bölgelerde bu ünvanı taşıyan âlimlerin sadece fetva vermekle kalmayıp aynı zamanda medreseleri denetleme, okutulacak dersleri belirleme, icâzet verme ve kadırlara yardımcı olma gibi görevleri bulunmaktaydı. İran'da ise Safevîler döneminde şeyhü'l-İslâmlık resmî bir statü kazanmış; dinî mahkemelerin başkanlarına bu ünvan verilmiş ve bu kişiler doğrudan sadrüssudûr tarafından tayin edilmiştir. Bu kurumun tam anlamıyla kurumsallaşarak dinî bir müessese hâline gelmesi ise Osmanlı Devleti döneminde gerçekleşmiştir.²³ Bütün bunlar ise şeyhin ilmî disiplinlerdeki temel anlamının ve kullanım biçimlerinin incelenmesini gerektirmektedir.

2.1. Tasavvuf İlminde Şeyh

Dinî ilimler içerisinde “şeyh” kavramının en belirgin ve kapsamlı kullanımı tasavvuf alanındadır. Tasavvuf düşüncesinde şeyh, öncelikle mürîdlerin manevî terbiyesini üstlenen, onları seyrüsülûk sürecinde yönlendiren bir rehber ve eğitimci olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte şeyh sadece manevî rehberliği ifade etmemekte, aynı zamanda ilmi, takvâsı ve ahlâkî faziletleriyle temayüz eden seçkin âlimleri nitelemek için de kullanılmaktadır.²⁴ Başka bir ifadeyle şeyh; Kur'ân ve sünnet bilgisine derinlemesine vâkıf olmanın yanı sıra hem hâl ilmini hem de diğer dinî/şer'î ilimleri şahsında birleştiren kişiyi ifade etmektedir.²⁵ Tasavvuf geleneğinde şeyh kavramı, “velî”, “pîr” ve “mürşid” ile eş anlamlı olarak da kullanılmıştır. Türkçede de “er”, “eren” ve “ermiş” kelimeleri şeyh karşılığı olarak yerleşmiştir. Mürşid kavramı, Kehf sûresinde “doğru yolu gösteren rehber” (18/17) anlamıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda şeyh, mürîdlere/tâliblere hakikati gösteren ve onları irşat eden kimse olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte ilk zâhid ve âbidlerin şeyh olarak adlandırıldıklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak es-Serrâc (öl. 378/988), el-Kelâbâzî (öl. 380/990) ve es-Sülemî (öl. 412/1021) gibi sûfilerin tasavvuf büyükleri için şeyh sıfatını kullanmaları, kelimenin bu anlamıyla bilhassa IV/X. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlık kazandığını göstermektedir. Nitekim Serrâc *el-Lüma'* adlı eserinde tasavvuf büyüklerinin sohbet âdâbı, mürîdleriyle ilişkileri, semâ hakkındaki düşünceleri, günlük duaları ve vecd hâlleri gibi konuları ele aldığı bölümlerde “meşâyiḥ” kavramına yer vermiş; burada Bişr el-Hâfi (öl. 227/841), Zünnûn el-Misrî (öl. 245/859[?]), Yahyâ b. Muâz (öl. 258/872), Ali b. Muvaffak, Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî (öl. 295/908), Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909), Ebû Muhammed el-Cerîrî (öl. 321/933), Ebû Bekir eş-Şiblî (öl. 334/946) gibi ilk dönem sûfilerini zikretmiştir. Kelâbâzî, *et-Ta'arruf* adlı eserinde tasavvuf makamlarına dair görüşlerini aktardığı sûfileri “meşâyiḥ” olarak anmış, Sülemî ise *Tabakât*'inde Serî es-Sakatî (öl. 251/865), Hâris el-Muhâsibî (öl. 243/857), Hâtim el-Esam (öl. 237/851), Ahmed b. Ebû'l-Havârî (öl. 246/860),

²⁰ Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûn*, 2/641, 643.

²¹ Kalkaşendî, *Subḥu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ'* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye-Matba'atü'l-Emîriyye, 1331-1340/1913-1922), 6/57, 11/370-376.

²² İbn Ebî Usaybia, *Uyûn*, 684, 741.

²³ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/91-96.

²⁴ Bayramali Nazıroğlu, *İslâm Eğitimi Geleneğinde Öğretmenlik* (Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011), 70.

²⁵ Hülya Küçük, “İbn Haldun ve Tasavvuf: Şeyh ve İlgili Diğer Kavramlara Farklı Bir Yaklaşım”, *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 1/2 (2016), 219-234; Eyüp İnce, “Bazı Yönleriyle Tasavvufî Düşüncede Şeyh-Mürîd İlişkisi”, *BŞEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2 (2022), 232-240.

Ahmed b. Hadraveyh (öl. 240/854), Hamdûn el-Kassâr (öl. 271/884), Ebû Tûrâb en-Nahşebî (öl. 245/859) gibi sûfîlerden şeyh olarak bahsetmiştir. Nakşibendiyye tarikatında şeyh yerine “hâce” (çoğulu *hâcegân*), bu tarikattan ayrılan Yeseviyye’de “ata” kavramı tercih edilmiştir. Nitekim ata kavramının XII. yüzyıldan itibaren Orta Asya’daki Türk sûfîleri arasında şeyh karşılığında kullanıldığı bilinmektedir. Türkistan ve İdil havzasındaki Türkler arasında şeyhler için “işân” tabirine de rastlanmaktadır. Anadolu’da ise bazı tarikat mensupları şeyh yerine “baba” kavramını kullanmış, Bektaşîler’de XVI. yüzyıldan itibaren şeyh konumundaki kişiler için dede-baba ifadesi tercih edilmiştir.²⁶

Hangi isimle kullanılırsa kullanılsın tasavvuf geleneğinde şeyh Hak yolunda yürüyen, bu yolun tehlikelerini ve zorluklarını yakından tanıyan; mürîdini bu yolda irşat eden, ona fayda ve zarar getirecek hususları öğreten ve rehberlik eden kişi olarak tanımlanmaktadır. Buna göre şeyh, sadece teorik bilgiye sahip biri değil, aynı zamanda bu bilgiyi tecrübe etmiş ve manevî yolculuğun gereklerini bizzat yaşamış bir mürşiddir. Nitekim Gazzâlî (öl. 505/1111), şeyhi, mürîdin ahlâkını düzelten bir hekim olarak tanımlamaktadır.²⁷ Şeyhin, din ve şeriatı mürîd ve taliplerin kalbine takrir eden kimse olduğu da söylenmiştir. Ayrıca şeyhin Allah’ın kullarını Allah’a, Allah’ı da Allah’ın kullarına sevdiren ve kulları arasında Allah’a en sevgili gelen kimse olduğu da belirtilmiştir. Bir görüşe göre şeyh, zâtî kudsileşmiş (*kudsiyyü’z-zât*) ve sıfatlardan fani olmuş kimsedir. Kutbüddîn Bahtiyâr Üşî’ye (öl. 633/1235) göre şeyh, bâtın nazarının gücüyle mürîdin kalbinden dünya ve dünyaya dair şeylerin pasını gideren kimsedir. Böylece mürîdin gönlünde dünyadan kaynaklanan kin ve düşmanlık, çirkinlik ve bulanıklık kalmaz. Gîsûdirâz’a (öl. 825/1422) göre şeyh, suda yürüyen ya da havada uçan, söylediği her şey hemen gerçekleşen, “ricâlü’l-ğayb” ile görüşen ya da bir şeyi yiyip içmekten müstağni olan kimse değildir. Şeyh, kendisine ruhlar ve kabirler keşfolunan, nebilerin ruhlarıyla görüşen, tüm engelleri geçtikten sonra ilâhî fiiller ve sıfatların kendinde tecelli ederek daha sonra zâtın kendisine zuhur ettiği kişidir. Sadeddîn Hayrâbâdî *Mecmau’s-sülûk*’te şöyle der: “Bize göre şeyh, -Kutbüddin Bahtiyar ve Gîsûdirâz’ın saydığı niteliklere uysun veya uymasın- şeriatı istikamet üzere olan kimsedir.”²⁸ Muhammed b. Abdullah el-Hânî’ye (öl. 1279/1862) göre kalbin; dünya sevgisi, kibir, kendini beğenip üstün görme (*‘ucb*), riyakârlık, kin, haset ve nifak gibi bâtınî hastalıklardan arındırılmasını vacip görür. Onun nazarında bu olumsuz sıfatlardan kişiyi arındırarak doğru yola yönelten kimseye şeyh denir.²⁹

Abdürrezzâk el-Kâşânî (öl. 736/1335), şeyhi bir tarikata intisap ederek seyrüsülûkünü tamamlayan ve şeriat, tarikat ve hakikatte yüksek mertebelere erişen kâmil insan olarak tanımlar. Bu dereceye ulaşan kimse rabbânî bir âlim, rehber bir eğitimci ve doğruluk yoluna yönlendiren ve efendilerin yoluna ulaşmak için kendisinden yardım isteyenlere yardımcı olan bir mürşiddir. Onun irşadı, Allah tarafından ihsan edilen rabbânî-ledünnî ilim ve manevî-rûhânî tıp sayesinde gerçekleşir. Şeyh, kalplerdeki manevî hastalıkları teşhis eden ve bunları tedavi edecek yöntemlere sahip olan bir ‘ruh tabibi’dir. Bu minvalde sâliklerin kalplerini Hakk’a yakınlıktan alıkoyan engelleri tanıyıp onları iyileştirecek riyâzet ve mücâhede yollarını da bilir. Şeyh rûh doktoru, Allah’ın öğrettiği sâlikleri iyileştiren ilaçlarla onlara şifa verendir. Rûh doktoru sâliklerin kalplerine ilişen ve onları Hakka yakınlık nimetinden alıkoyan hastalıkları görebilme makamına ulaşmış kimse olduğu gibi ayrıca bu hastalıkları ve sıkıntıları iyi edebilecek gerekli riyâzet ve mücâhede yöntemlerini de bilir. Bu bağlamda en yüksek mârifet mertebesine erişen kişiye ise “şeyhü’l-ârifin” denilmektedir.³⁰ Özetle Kâşânî’ye göre şeyh; şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde kâmil olan; bu alanlarda başkalarını da kemâle erdirecek dereceye ulaşmış kimsedir. Nefislerin afetlerini, hastalıklarını ve bu hastalıkların araçlarını bilmesi; nefislerin mahiyetlerini tanıması; onları tedavi etme ve doğru yola iletme kudretine sahip olmasıyla bu vasfa ulaşır. Şayet nefis,

²⁶ Öngören, “Şeyh”, 39/50-52.

²⁷ el-Gazzâlî, *İhyâu ‘ulûmi’d-dîn* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 3/61.

²⁸ Tehânevî, *Keşşâf*, 1049-1051.

²⁹ Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye fî âdâbi’t-tarîkati’n-Nakşibendiyye* (İstanbul: Hakikat Kitâbevi, 2016), 7.

³⁰ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 319.

hidayete hazır olur ve Allah tarafından hidayete erişmesi için muvaffak kılınırsa şeyh onu doğru yola ulaştırabilir.³¹

Şeyhler, eğitim yöntemlerine göre “ta’lîm şeyhi”, “sohbet şeyhi” ve “tarîkat (*irşâd/sülûk*) şeyhi” olmak üzere farklı kategorilere ayrılmaktadır. Ta’lîm şeyhleri, dinin hem iç (*bâtınî*) hem de dış (*zahirî*) hükümlerini öğreten, takvâ sahibi sâlih kimselerdir. Onlar, kendilerine başvuran müminlere bilgi aktarmakla kalmaz sohbet ve nasihat yoluyla nefislerini arındırmalarına ve ahlâklarını güzelleştirmelerine de yardımcı olurlar. Sohbet şeyhlerinin meclislerinde sohbet önemli olmakla birlikte mürîdin şeyhi görmesi ve şeyhin de mürîde nazar etmesi daha çok önemsenir. Onlar, mürîdlerini çoğunlukla sözle değil, hâl ve tavırlarıyla etkileyerek terbiye ederler. Terbiye (*irşâd*) şeyhleri ise mürîdlerini bir anne-babanın çocuğunu, bir öğretmenin öğrencisini ya da bir ustanın çırağını yetiştirmesi gibi doğrudan eğitir. Onlar, mürîdin seyrüsülûk sürecini takip edip yönettiklerinden “teslîk/sülûk şeyhi”, mürîdler kendilerine kayıtsız şartsız itaat edeceğine dair söz verdikleri ve bu niyetle mürîdlik hırkası giydiklerinden “şeyh-i metbû” olarak da adlandırılmışlardır. Terbiye şeyhleri, genellikle ta’lîm ve sohbet şeyhlerinin özelliklerini birlikte taşırlar. Ayrıca mürîdi yetenekleri doğrultusunda eğitenlere “kâmil şeyh”, mânevî tasarrufuyla mürîdin kabiliyetini daha da geliştirip kemâle erdirenlere ise “ekmel şeyh” denilmiştir. Bunun yanında bir mürîde hırka giydiren kişiye “hırka şeyhi”, zikir tarif ve telkin edene ise “zikir/telkin şeyhi” adı verilmiştir. Ancak bunların mürîd üzerindeki etkisi dolaylıdır. Zira etkileri, giydirdikleri hırka veya öğrettikleri zikir aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu yüzden şeyhlikleri de mecazidir. Bir mürîd, seyrüsülûk için şeyhinden hırka giydikten sonra başka şeyhlerden de teberrüken hırka giyebilir.³² Fakat seyrüsülûkünü tamamlayıp irşâd ehliyetini kazansa bile şeyhinden icâzet almadan irşâda girişmemelidir. Şeyhi tarafından irşâd izni verildiğinde mürîd şeyhin halifesi olur ve kendisine “hilâfet hırkası, irşâd hırkası, icâzet hırkası” adı verilen özel bir hırka giydirilir. Bu hırka ile mürîd, artık bir şeyh sıfatıyla başkalarını irşâda yetkili kılınmış olur.³³

Neticede şeyh, tasavvufî gelenekte hem dinî bir rehber hem de mürîdin manevî eğitim ve terbiye sürecini yönlendiren; ilim, irfan ve tecrübeye dayalı otoritesiyle onu tedricen olgunlaştıran bir eğitimci ve mürşid konumundadır. Dolayısıyla bu gelenekte şeyhin en temel vasfı, “mürşid-i kâmil” oluşudur denilebilir. Bu nitelik, nefsin terbiye etmiş, zâhirî ve bâtınî ilimlerde derinleşmiş, dünyevî arzulardan arınmış ve manevî kemâle ulaşmış bir rehberi ifade etmektedir. Bu nedenle mürşid-i kâmil, hem teorik bilgisi hem de pratik tecrübesiyle çok yönlü bir eğitici kimliği taşımaktadır. Tarikat liderliği ve irşad faaliyetleri başta olmak üzere geleneksel öğretilerin aktarımı, zikir ve ahlâkî terbiyeye dayalı manevî eğitim süreçlerini yönetir. Bu süreçte şeyh, kendi manevî tecrübelerine dayalı yöntemlerle mürîdin kalbini ve nefsinı eğitir; ona zikir, murâkabe ve tefekkür gibi yöntemlerle rehberlik eder. Şeyh ile mürîd arasındaki ilişki, teslimiyet, sevgi, saygı ve edep temelli olup tasavvufî eğitimin merkezinde yer alır. Şeyh, mürebbi rolüyle mürîde örneklik teşkil eder, manevî hastalıklarını teşhis ederek uygun yöntemlerle arınmasına vesile olur ve nihayetinde güzel ahlâkla donanmasına katkı sağlar.

Tasavvufî eğitimin verildiği hankâh ve zâviye gibi kurumlarda hem idarî sorumluluğu üstlenen -ki zâviye şeyhi aynı zamanda “nâzır” (idareci, yönetici) olarak da anılırdı- hem de eğitim süreçlerini yürüten kişiler de şeyh ünvanıyla anılmaktaydı. Nitekim bunların “şeyhü’r-ribât”, “şeyhü’l-hankâh”, “şeyhü’z-zâviye” şeklindeki kullanımları yaygındır. Tâceddîn es-Sübkî (öl. 771/1370), şeyhu’l-hankâh’ı; mürîdlerin terbiyesiyle ilgilenen (*terbiyetü’l-mürîdîn*), zorluk ve sıkıntılara bizzat katlanan, eğitime başlamadan önce muhataplarının kalbî durumunu gözetken, her bireyle onun anlayış düzeyine uygun biçimde iletişim kurabilen ve zihninin alabileceği ölçülerle konuşabilen kişi olarak tanımlar. Ayrıca bu şeyh, tasavvufun “tecellî”, “müşâhede” ve “örtünün kalkması” gibi yalnızca ehli tarafından bilinmesi gereken kavramlarını, anlamaya ehil olmayan kimselerle paylaşmaktan özenle kaçınmalıdır. Şeyh, mürîdinin manevî terbiyesini sağlamak amacıyla onu namaz, Kur’ân tilaveti, zikir, terbiye ve ahlâkî gelişim gibi temel ibadet ve eğitim

³¹ el-Kâşânî, *Istîlâhâtü’s-sûfiyye*, nşr. Abdülâl Şâhin (Kahire: Dârü’l-Menâr, 1413/1992), 172.

³² el-Hânî, *el-Behcet*, 28-35, 39-46; Öngören, “Şeyh”, 39/50-52.

³³ Öngören, “Şeyh”, 39/50-52.

alanlarına tadrîcî (aşamalı) bir yöntemle yönlendirmelidir. Bu süreçte müridin kapasitesi, hazırbulunuşluğu ve ruhsal olgunluk seviyesi dikkate alınarak eğitim basamakları ölçülü bir şekilde takip edilmelidir. Zâviyede sürekli ikamet eden yahut oradan geçici olarak faydalanmak üzere uğrayan misafirlerin ağırlanması, onlara yiyecek ikram edilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması, şeyhü'z-zâviyenin temel sorumlulukları arasındadır.³⁴ Kalkaşendî de benzer şekilde tasavvuf kurumlarında görevli şeyhin “zühd, vera', ibadet, takvâ, dünyayla bağlarını kesme, müridleri terbiye etme, ahlâk (*tehzîb*) ve eğitimlerini (*te'dîb*) kontrol etme, birbirleriyle çekişmelerini önleme, şer'î hükümlere uygun yaşamalarını sağlama, gönüllerini sükûna erdirmeye ve selef-i salihinin yoluna tam anlamıyla bağlı kalma” gibi vasıflarını saymaktadır.³⁵ Kavram bu yönüyle mevcut anlamlarının yanı sıra tasavvufî bir kurumun (*hankâh*, *zâviye* vs.) genel sorumlusu, idarecisi ve yöneticisi olarak da kullanılmıştır.

2.2. Tefsir ve Hadis İlminde Şeyh

Tefsir ilminin bir halkası olarak şeyh, bu ilmin yorumlanmasında ve aktarılmasında kritik öneme sahiptir. Nitekim şeyhler, mevcut tefsir eserlerine şerh ve/veya haşiyeler yazarak tefsir ilmine derinlik katmışlardır. Dolayısıyla tefsir ilminde şeyh, genellikle ilim halkasında otorite sahibi olup Kur'ân'ın açıklanmasında ve yorumlanmasında derin bilgiye sahip âlimi ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle Kur'ân'ın lafızlarını, manalarını ve bağlamını (esbâb-ı nüzûl, kıssalar, dilbilgisi kuralları vs.) açıklayan kişidir.³⁶ Örneğin Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-İtkân*'da Kur'ân ilimlerine dair *Mevâkı'u'l-'ulûm min mevâkı'i'n-nücûm* adlı eserinden kapsamlı biçimde istifade ettiği Ömer b. Abdurrahman el-Bulkînî'den (öl. 824/1421) şeyh/şeyhü'l-İslâm olarak bahsetmektedir.³⁷ Tasavvufî-işârî yorumlarla zenginlik kazanan tefsir ilminde şeyh kavramı daha özel bir anlam kazanmıştır. Nitekim tasavvufî tefsirlerde şeyh genellikle “kâmil mürşid” olarak görülmüştür. Bu tefsirlerde şeyh, Kur'ân'ın bâtinî anlamlarını keşf ve ilham yoluyla açıklar. Örneğin Sehl et-Tüsterî (öl. 283/896) gibi mutasavvıflar, mukattaa harflerini ilâhî hakikatlere işaret olarak tefsir etmiştir.³⁸ Yine tasavvufî tefsirde şeyh; öğrencilerini sadece ilimle değil, bunun yanında manevî rehberlikle de yönlendirir. Ancak şu kadarı var ki tasavvufî tefsirde şeyhin yorumları, rivayet ve dirayet tefsirlerine kıyasla daha sübjektif olduğundan onların bu tutumu bazı âlimler tarafından tenkit edilmiştir.³⁹

Şeyh kavramı hadis ıstılahı olarak genellikle “kendisinden hadis rivayet edilen hoca”, “hadis öğretmeni (*mu'allim*)” ya da “müderres” anlamına gelmektedir.⁴⁰ Bu bağlamda “k(a)ırâe ale's-şeyh” ve “semâ' min lafzi's-şeyh” gibi tabirler yaygın biçimde görülmektedir.⁴¹ Bu yönüyle şeyh, hadis rivayet zincirinde yer alan ve hadis ilminde yetkin ve güvenilir hoca anlamında teknik bir terim olarak anlam kazanmıştır. Ayrıca şeyh terimi, diğer anlamlarının yanı sıra “önde gelen muhaddis” ve “hadis ilmine derinlemesine vâkıf âlim” anlamında da kullanılmaktadır. Bilhassa Endülüs'te “şeyhü'l-hadîs”, çok sayıda hadisi senedleriyle birlikte ezberleyen, Kur'ân, hadis ve Arap diline hâkim olan, ayrıca Şîî ve Mu'tezilî olmayıp ehl-i sünnetten kimselere verilen bir ünvanken Memlûkler döneminde (1250-1517) ise hadis hocalarını (*şeyhü'l-hadîs* ve *şeyhü'r-rivâye*) ifade etmek üzere kullanılmıştır.⁴² Hadis literatüründe “şeyhân/şeyhayn” tabiriyle Buhârî ve Müslim kastedilmiş; onların derlediği hadisler, diğer kaynaklara göre daha güvenilir sayılmış

³⁴ Tâceddin es-Sübki, *Mu'îdün-ni'âm: Makam ve Meslek Ahlâkı*, haz. Harun Yılmaz-Muhammet Enes Midilli, ed. Halit Özkan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 228, 232.

³⁵ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 11/90, 12/292-293, 422.

³⁶ Örnek kullanımlar için bk. Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Suudi Arabistan, yy, ts.), 1/190, 207, 279-280, 289-290.

³⁷ Örneğin bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 4/195.

³⁸ Sehl et-Tüsterî, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, thk. Taha Abdurrauf Sa'd-Sa'd Hasan Muhammed Ali (Kahire: Dârü'l-Harem li't-Turâs, 1425/2004), 88.

³⁹ Örneğin bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 4/194-198.

⁴⁰ Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûn*, 2/635.

⁴¹ Örneğin bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, thk. Nurettin İtr (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1406/1986), 132, 137-138.

⁴² Ahmet Yücel, “Şeyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/50.

ve tartışmasız biçimde muteber kabul edilmiştir. Bu nedenle bu hadislerden söz edilirken rivayetlerin şeyhân'a/şeyhayn'a ait olduğu özellikle vurgulanmıştır.⁴³

Şeyh kavramı bazen râvinin zayıflığını ifade eden ta'dîl lafzı olarak da zikredilmiştir. İlk defa kim tarafından kullanıldığı bilinmemekle birlikte şeyh kelimesinin bu anlamda III./IX. yüzyıldan itibaren kullanıldığı tahmin edilmektedir. İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938), şeyh lafzının hadisi yazılan fakat zabt yönünden güvenilirliği araştırılması gereken zayıf râviler için kullanıldığını belirtmiş ki İbnü's-Salâh (öl. 643/1245) da bu görüşü benimsemiştir. Hakkında "şeyhun" ifadesi kullanılan bir râvinin rivayeti bütünüyle terk edilmezse de tek başına delil olarak kabul edilmemektedir. Zehebî (öl. 748/1348), şeyh kelimesinin meçhul olmaktan kurtulmuş ve hakkında cerh bulunmayan (*mestûr*) râviler için kullanıldığını ifade etmişse de bu anlamdaki kullanımın yaygın olmadığı görülmektedir.⁴⁴

İbnü'l-Kattân el-Fâsî (öl. 628/1231), Zehebî ve İbn Receb el-Hanbelî (öl. 795/1393) gibi âlimler, şeyhin sadece ta'dîl ifadesi olarak değil, farklı anlamlarda da kullanıldığını belirtmişlerdir. Örneğin İbnü'l-Kattân'a göre şeyh, rivayet açısından yeterince tanınmayan ve genellikle az sayıda hadis nakleden kimse için kullanılır. Bu kişi bazen sadece bir veya birkaç hadis rivayet etmiş olabilir. Ancak bu ünvan, onun mutlaka ilim ehli olduğunu göstermez. Ayrıca bir râvinin belirli bir şahıstan az rivayette bulunması durumunda da bu sıfatla anılabilir. Dolayısıyla hadis tenkidi açısından şeyh, ne güvenilirliği kesin biçimde onaylayan bir ta'dîl ne de olumsuz bir cerh ifadesidir. Daha çok hâlî bilinmeyen ve sınırlı rivayete sahip kimseler (*mesâtîr/mukillûn*) için kullanılır ve bu tür râvilerden hadis nakledilmekle birlikte rivayetleri genellikle tek başına delil kabul edilmez.⁴⁵ Buna göre şeyh, yalnızca hadis rivayetiyle meşgul olan, ancak sened ve metin hakkında tenkitte bulunmayan muhaddisi ifade etmektedir. Dolayısıyla şeyh kavramı, râvinin imâm veya hâfız derecesine ulaşmadığını; râvi ile rivayeti hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını ve bu nedenle her ikisini de eleştirebilecek bir konumda bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca şeyh kelimesi, râvinin fakih olmadığını belirtmek amacıyla da kullanılmıştır. Yaygın olmamakla birlikte kavramın "önde gelen muhaddis" veya "hadisleri iyi bilen âlim" anlamında zikredildiği de görülmektedir. Bir âlimin kendilerinden okuyup icâzet aldığı hocalarına dair bilgi vermek amacıyla kaleme aldığı eserlere ise genellikle "Mu'cemü's-şüüh" adı verilmiştir.⁴⁶

2.3. Kırâat İlminde Şeyh

Kırâat ilminin "kârî, kurrâ, mukrî, mübtedî, mütevassıt, muntehî, râvi, rivâyet, tarîk, vecih" gibi terimleri bu ilmi öğreten, öğrenen ve nakledenler hakkında ilgili eserlerde sıkça geçmektedir. Kırâat kökünden ism-i fâil olan "kârî" (ç. *kurrâ*) genel anlamıyla "Kur'ân'ı tilâvet eden" demek olup "mübtedî" ve "muntehi" diye iki kısma ayrılır. İfrad yöntemiyle kırâat öğrenmeye başlayan ve bu usulle üç imâmın kırâatini öğrenen kişiye mübtedî, kırâatlerin çoğunu ve meşhur olanlarını okuyup nakleden kişiye muntehî, dört veya beş kırâati ifrad tarikiyle öğrenene de "mütevassıt" denmiştir. İlk dönemde Kur'ân kırâati konusunda derin bilgiye sahip sahâbîler "kurrâ" olarak anılmışlardır. "Mukrî" ise kırâatleri sahih ve kesintisiz bir isnadla, "müşâfehe" yoluyla (ağızdan ağıza/yüz yüze) bir üstattan (veya hocasından) rivayet eden kırâat âlimini ifade etmektedir. Ayrıca kırâatleri imamlardan doğrudan veya dolaylı olarak alıp nakleden kimseler için "râvi" terimi de kullanılmıştır.⁴⁷ Kırâat ilmini tamamlayıp icâzet alan hâfız ve kârilerin reisine de "şeyhülkurrâ" ya da "reîsülkurrâ" denilmiş, bununla kırâat ilmini öğreten ve bu ilme dair vukufiyetle bölgesinde temayüz eden kırâat âlimleri kastedilmiştir.⁴⁸

⁴³ Mehmet Efendioğlu, "Şeyhayn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/80.

⁴⁴ Yücel, "Şeyh", 39/50.

⁴⁵ İbnü'l-Kattân el-Mağribî, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâmi'l-vâkı'ayn fî kitâbi'l-ahkâm*, nşr. Hüseyin Âyt Saîd (Riyad: Dârü't-Tayyibe, 1418/1997), 3/539, 4/417.

⁴⁶ Ahmet Yücel, "Şeyh", 39/50.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukrî'în ve mürşidü't-tâlibîn*, thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd (Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1431/2010), 39 vd.

⁴⁸ Recep Akakuş, "Reîsülkurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/545-546.

Kırâat ıstılahında şeyh kavramıyla Kur'ân kıraatlerini doğru bir şekilde öğrenmiş, bu kırâatleri talebelerine öğretme yetkinliğine sahip ve genellikle isnad zinciriyle kırâatleri nakletme ehliyetini elde etmiş âlim kastedilmektedir. Bu bağlamda şeyh, Kur'ân'ın tilavetinde hata yapmaktan sakınan, kırâat ilmini derinlemesine bilen ve bu bilgiyi öğrencilerine aktaran bir otoritedir. Bu manada mukrî ve şeyh kavramlarının kimi zaman birbirini niteler şekilde kullanıldığı da görülmektedir. Bunun yanında şeyhten beklenen en önemli kriterlerden biri de dinî ve ahlâkî hasletlere sahip olmasıdır.⁴⁹ Kırâat ilminde şeyh, "kırâat imâmı" ya da "kırâat râvisi" ile karıştırılmaktadır. Ancak kırâat imâmı, aldığı rivayete diğer rivayetlerden dilediğini de ekleyerek o rivayeti özgün hâle getirerek belirli bir kırâat tarzını sistemleştiren ve bu tarzın kurucusu kabul edilen Nâfi' b. Abdurrahman (öl. 169/785) ve Âsım b. Behdele (öl. 127/745) gibi şahsiyetlerdir. Kırâat râvisi ise bu imâmların kırâatlerini aktaran ve detaylandıran Hafs ve Şu'be gibi âlimlerdir. Dolayısıyla râvi hocasından/şeyhinden aldığı rivayeti ekleme yapmadan aktaran kişiye denir.⁵⁰ Kırâat ilminde "şeyhân" tabiriyle Kûfe kırâat imâmı Âsım b. Behdele ve Medine kırâat imâmı Nâfi' b. Abdurrahman kastedilmektedir. Bu iki imâm, kırâat ilminin temel taşlarından oldukları ve kırâatleri sened ve metin açısından büyük bir öneme sahip olduğundan şeyhân olarak anılmışlardır. Kavram yedi kırâat imamlarından Hamza b. Habîb (öl. 156/773) ve Ali b. Hamza el-Kisâî (öl. 189/805) için kullanıldığı gibi Ebû Ma'bed İbn Kesîr (öl. 120/738) ve Ebû Amr b. Alâ el-Basrî (öl. 154/771) için de kullanılmıştır.⁵¹ Sonuç olarak kırâat ilminde şeyh, hem kırâatleri öğreten hem de farklı kırâatleri derleyen âlimi ifade etmektedir. Daha özelde ise kırâat ilmini öğreten ve uygulayan/uygulatan bir üst düzey hoca anlamında kullanılmıştır.

Şeyh, kırâat ilminin talebelere öğretilmesinde başat rol olduğundan Kur'ân'ın doğru bir biçimde telaffuz edilmesini, harflerin mahreçlerini, kırâat içerisinde yer alan farklılıklar ve bunların dayandığı senedleri genellikle şifahi olarak talim eder. Şeyh, öğrencinin harflerin çıkış yeri olarak tanımlanan mahreç, harflerin özelliklerini ifade eden sıfat, okuma kuralları olarak bilinen tecvid ve kıraat farklılıklarına uygun okuyup okumadığını dikkatle takip eder ve gerekli düzeltmeleri yapar. Bu husus "kırâat 'ale'-ş-şeyh/şeyhe" okuma olarak tanımlanır. Hadiste olduğu gibi kırâat ilminde de sened oldukça önemli bir konudur. Nitekim kırâatler, maktû'/kesintisiz bir isnadla Hz. Peygamber'e kadar uzanan nakil yoluyla garanti altına alınır. Bu isnadın bir halkası olarak şeyh, kırâati kendisinden önceki şeyhlerden alır ve talebelerine aktarır. Burada şeyhin gerek ilmî yetkinliği gerekse ahlâkî düzeyi kritik öneme sahiptir. Şeyh, talebesinin kırâat ilmini başarıyla tamamladığında ona icâzet verir. İçerisinde şeyhin kırâat ilmindeki sened zincirinin yer aldığı icâzet; talebenin belirli bir kırâati ya da kırâatleri tedris etme ve aktarma yetkisine sahip olduğunu gösterir vesikadır. Dolayısıyla icâzet sahibi bir kişi, artık o kıraatin şeyhi olma ehliyetini kazanır.⁵² Ayrıca kırâat çeşitlerini ve kırâatler içerisinde ihtilaflar görülebildiğinden bu ihtilafların anlamını, fikhî hükümlere etkisi, gramere ilişkin kaidelerini ve tefsire dayalı tüm yönlerini öğrencilerine izah etmesi de şeyhin görevleri arasındadır.⁵³ Aslında bu durum, kırâat ilminin salt teknik bir okumadan ibaret olmadığını, aynı zamanda Kur'ân'ın muhtevasını derinlemesine anlama süreci olduğunu da göstermektedir.

Kırâat ilmi, yüksek derecede ihtisas ve ilmî disiplin gerektirdiğinden kırâat şeyhinin belirli niteliklere sahip olması önem arz etmiştir. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: Hıfz ve tecvid: Şeyh, Kur'ân'ı tam anlamıyla ezberlemiş olmalı ve tecvid kurallarına eksiksiz riayet etmelidir. Şeyh, Kur'ân'ın hem lafzını hem de ruhunu talebelerine aktararak Kur'ân'ın manevî etkisini devam ettirir. İlmî yeterlilik: Şeyh, kırâat ilmi içerisinde mütalaa edilen tecvid, mahreç ve kırâat farklılıkları gibi mesâil yanında Arapça grameri, tefsir ve hadis gibi yardımcı ilimlere hâkim

⁴⁹ Buna dair kullanımlar için bk. ez-Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, nşr. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 3/1491-1500 vd.; İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 50-57, 61; İbn 'Atiyye, *Fihrişu İbn 'Atiyye*, thk. Muhammed Ebû'l-Ecfân-Muhammed ez-Zâhî (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1983), 60.

⁵⁰ Abdu'l-Âli b. Abdurrahman el-Mes'ûl, *Mu'cemu mustalahâtî'l-kırâati'l-Kur'âniyye ve mâ yete'alleku bih* (Kahire: Dârü's-Selâm, 2007), 216; Cafer Yıldız, "İlk Üç Asırda Kırâatlerde Tercih Olgusu: Râvi ve İmam Olarak Halef Örneği", *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (Eylül 2024), 505-536.

⁵¹ Abdulâlî el-Mes'ûl, *Mu'cem*, 238.

⁵² İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 43-45.

⁵³ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/210-229.

olmalıdır. Sened sahipliği: Kırâat ilmi, rivayet temelli bir ilimdir. Şeyh, kırâati sahih bir isnadla almış olmalıdır. Yukarıda ifade edildiği üzere Âsım kiraati ve Nâfi' kırâati gibi her bir kırâat sened adı verilen meşâyih zinciriyle Hz. Peygamber'e kadar ulaşmaktadır. Bu zincirdeki her bir halka, bir önceki şeyhten kırâati bizzat öğrenmiş ve bu öğrenmeyi bir sonraki nesle aktarma icazetine sahip olduğunu ifade etmektedir. Binaenaleyh sened ve icâzete sahip olmayan şeyhin kırâat ilmindeki otoritesine itibar edilmez. Zabt sahibi olma: Şeyh öğrenmiş olduğu kırâati doğru bir şekilde muhafaza edebilme yeteneğine sahip olmalıdır. Bu, onun güvenilirliğini sağlar. Adâlet ve takvâ: Şeyh, ahlâkî açıdan güvenilir ve muttaki bir kişiliğe sahip olmalıdır. Bu vasıf, kırâatlerin sahih bir şekilde aktarılmasında şeyhin güvenilirliğini artırır. Şeyh, yalnızca teknik anlamda bir öğretici değil, aynı zamanda manevî bir rehberdir. Dolayısıyla talebeler, şeyhlerine derin bir saygı gösterir ve onun ahlâkını, takvâsını örnek alır. Bu ilişki, İslâm'daki hoca-talebe geleneğinin bir yansımasıdır.⁵⁴

2.4. Fıkıh ve Kelâm İlminde Şeyh

Fıkıh ilminde şeyh, genellikle bir mezhebin önde gelen âlimi, fakîhi veya fetva verme yetkisine sahip müftü için kullanılır. Bu bağlamda şeyh, dinî meselelerde hüküm çıkaran, talebe yetiştiren ve topluma rehberlik eden bir otoritedir. Örneğin Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe (öl. 150/767); Şâfiî mezhebinde ise İmâm Şâfiî (öl. 204/820) gibi isimler şeyh olarak anılırlar. Bu kullanım, âlimin ilmi derinliğini ve liderlik vasfını vurgulamaktadır. Bununla birlikte müelliflerin genel olarak ders aldığı hocasını ve mezhep içerisinde önemli âlimleri şeyh olarak nitelediği görülmektedir.⁵⁵ Fıkıh literatüründe de iki şeyh anlamına gelen “şeyhân” kavramı oldukça meşhurdur. Bu kavramla fıkıhta belli başlı iki otorite kastedilmektedir. Ancak bu iki şahsiyet mezheplere göre değişmektedir. Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf; Mâlikî mezhebinde İbnü'l-Kassâr (öl. 397/1007) ve Kâdî Abdülvehhâb (öl. 422/1031);⁵⁶ Şâfiî mezhebinde er-Râfiî el-Kazvîni (öl. 623/1226)⁵⁷ ve Nevevî (öl. 676/1277); Hanbelî ekolünde ise Mecdüddîn İbn Teymiyye (öl. 652/1254) ve İbn Kudâme el-Makdisî (öl. 620/1223) şeyhân olarak nitelendirilmiştir.⁵⁸ Hanefî literatüründe sıkça kullanılan Şeyhü'l-İslâm kavramı hicri 5. asırda yaşamış olan Hâherzâde lakaplı Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Buhârî (öl. 483/1090) için kullanılmıştır.⁵⁹

“Şeyhü'l-mezâhib” ve “şeyhü'l-mezheb” tabirleri ise tedris faaliyetleriyle ilgili görevleri ifade etmektedir. Dört mezhebe göre eğitim veren medreselerde ve bilhassa fıkıh alanında, her mezhep için yüksek derecede ilmi yeterliliğe sahip bir şeyh bulunurdu. Bu şeyh, mensubu olduğu mezhebin öğretim faaliyetlerini yürütür, öğrencilerini ve öğrencilerini denetlerdi. Ayrıca mezhep şeyhi, kendi mezhebine ait tedris faaliyetlerinin yanı sıra ilgili idarî görevlerle ve medresenin genel işleyişiyle de ilgilenirdi. “Şeyhü'l-mezâhib” ifadesi ise muhtemelen medresedeki tüm mezheplerin en üst düzeydeki şeyhini tanımlamak için kullanılmıştır. Bununla birlikte bazı belgelerden bu ünvanın özellikle Şâfiî mezhebi şeyhine verildiği de anlaşılmaktadır. Zaman zaman “Şeyhü'l-Mezheb” ve “Şeyhü'l-Mezâhib” ifadeleri, onursal (*fahrî*) bir ünvan olarak da kullanılmıştır.⁶⁰ Örneğin Zâhiriyye Medresesi bünyesinde her bir eyvânda farklı fıkıh mezhepleri

⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 45-46.

⁵⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1993), 1/4, 70; Komisyon, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1983), 1/32.

⁵⁶ Şükrü Özen, “İbnü'l-Kassâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/104-105; Ferhat Koca, “Kâdî Abdülvehhâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/113-114.

⁵⁷ İbrahim Sizgen, *Şâfiî Mezhebinin Muharriplerinden İmâm Râfiî (ö. 623/1226)* (Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2018), 68-70.

⁵⁸ Komisyon, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, 9/125; Celal Kırca, “İbn Teymiyye, Mecdüddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/390-391; Ferhat Koca, “İbn Kudâme, Muvaffakuddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/139-142.

⁵⁹ Nâsiruddîn b. Abdî's-Seyyid Muttarîzî, *el-Muğrib fî tertîbi'l-mu'rib* (Halep: Mektebetü Usâme b. Zeyd, 1979), 2/186.

⁶⁰ Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûn*, 2/648.

ve ilim grupları yer almış ve burada fıkıh, hadis ve kırâat alanında dersler veren müderrisler şeyh olarak anılmıştır.⁶¹

Kelâm ilminde de şeyh ifadesi kullanılmakla birlikte kavram özellikle hadis, tasavvuf ve kırâat ilimlerinde olduğu şekliyle kurumsallaşıp hiyerarşik bir yapı oluşturmamıştır. Dolayısıyla kelâm geleneğinde şeyh, çoğunlukla bir kelâm âlimine veya kelâmî meselelerde otorite kabul edilen bir kişiye ya da o mezhebin sistemleşmesinde önemli katkıları olan bir isme göndermede bulunmak üzere kullanılmıştır. Meselâ Basra Mu'tezilesinin kurucu âlimi Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'tan (öl. 235/849-50[?]) “Şeyhü'l-Mu'tezile” olarak bahsedilmektedir.⁶² Bu bazen “Şeyhülmütekellimîn” (kelâmcıların üstadı) gibi sıfatlarla da desteklenmiştir. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (öl. 324/935-36) ve İmâm Mâtürîdî (öl. 333/944) söz konusu olduğunda “Şeyhimiz şöyle dedi (قال شيخنا) ya da “Şeyh bunu zikretti (ذكره الشيخ) şeklindeki ifadelere kelâm metinlerinde rastlanmaktadır.⁶³ Kelâm ilmi geleneğinde bilginin senedi konumundaki kişiyi ve teliflerde görüşüne başvurulana yetkili kelâm âlimini vurgulamak için de şeyh kavramı kullanılmıştır. Bilhassa Gazzâlî (öl. 505/1111) sonrası tasavvufla iç içe geçmiş kelâmî gelenekte ise hem ahlâkî olgunluğu hem de kelâmî derinliği olan mütekellimi tanımlamak için de şeyh ifadesine yer verilmiştir. Kısaca kelâm ilminde şeyh, doğrudan bir meslekî rütbe ya da dereceden ziyade daha çok mezhebin kurucusunu, düşünceleriyle ekol oluşturan kişiyi ya da bu ekol içerisinde önde gelen kelâm âlimini, kısaca ilmî otoriteyi belirtmek için kullanılmıştır. Öğrencinin hocasına olan saygısını ifade etmek için de şey kavramının kullanıldığı görülmektedir.⁶⁴

3. EĞİTİM YÖNÜYLE ŞEYH KAVRAMI

Şeyh kavramı, hem dinî hem de akademik bir ünvan olarak kullanılmış, akademik bakımdan zihnî başarıya karşılık gelen bir derece olarak yer verilmiştir.⁶⁵ Başka bir ifadeyle şeyh, öğretmen (*mu'allim*) veya müderris anlamında eğitimle ilgili dinî bir görev tanımı olarak da kullanılmıştır. Nitekim İbn Haldûn (öl. 808/1406) şeyhlerden, yani öğretmenlerden (*mu'allimîn*) söz etmiş ve ilim tâlibinin farklı şeyhlerle doğrudan irtibat kurmasının gerekliliğine işaret etmiştir. Ayrıca ilmin bu şeyhlerden şifahî olarak alınmasını ve dolayısıyla sadece kitap okumakla yetinilmemesi gerektiğini özellikle vurgulaması,⁶⁶ şeyhin aynı zamanda eğitici ve rehberlik rolünü üstlendiğini göstermektedir. Şeyh kavramı bilhassa sarık ve cübbe gibi geleneksel dinî kıyafetleri taşıyan kişiler için kullanıldığında genellikle “öğretmen” anlamı taşımaktadır. Bu bağlamda şeyh, hem ilmî yeterliliği hem de dinî otoriteyi yansıtan saygın bir ünvan niteliğindedir. Dolayısıyla Batı kültürlerinde din adamları için kullanılan “reverend” (saygıdeğer) ünvanı, bu kavrama kısmen denk düşebilir. Ancak akademik bağlamda değerlendirildiğinde şeyh ünvanı sadece dinî otoriteyi değil, aynı zamanda entelektüel birikimi ve ilmî yeterliliği ifade eden bir derece ya da mevki anlamına gelmektedir.⁶⁷ Klasik İslâm eğitim literatüründe “şeyh” ünvanı, sıradan bir öğretici sıfatı olmaktan öte belirli niteliklere sahip seçkin şahsiyetler için kullanılan itibarlı bir tanımlamadır. Bu bağlamda şeyh, genellikle derin bir ilmî birikime sahip olan, sahip olduğu bilgileri hayatına yansıtan (ilmiyle âmil olan), takvâ, zühd ve dindarlık gibi ahlâkî meziyetlerle donanmış, toplumda saygınlık ve güven uyandıran bir konuma sahip olan ve çoğu zaman ileri yaşta bulunan bir kişi olarak tanımlanır. Bu özellikler şeyh kavramının yalnızca bilgiyle değil, aynı zamanda ahlâkî bütünlük ve örneklikle de ilişkili olduğunu göstermektedir.⁶⁸ Daha özelden şeyh, Kur'ân'ı öğreten kimselere yönelik “Kur'ân muallimi” karşılığında da kullanılmıştır.⁶⁹

⁶¹ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*, Halîl Mansûr (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998), 4/225. Ayrıca bk. 4/230-231.

⁶² Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Emîr Ali Mehnâ-Ali Hasan Fâ'ûr (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1414/1993), 64.

⁶³ bk. Cüveynî, *eş-Şâmil fî usûli'd-dîn*, nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr vd. (İskenderiye: Münşeatü'l-Me'ârif, 1969), 486.

⁶⁴ Örneğin bk. Cüveynî, *eş-Şâmil*, 245, 249, 273 vd.

⁶⁵ Mehmet Dağ-Hıfzırrahman R. Öymen, *İslâm Eğitim Tarihi* (Ankara: MEB Basımevi, 1974), 202-203.

⁶⁶ Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûn*, 2/628-629.

⁶⁷ Totah, *The Contribution of the Arabs to Education*, 41.

⁶⁸ Bununla ilgili bk. Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim fî tariki't-te'allüm*, nşr. Salâh Muhammed el-Hiyemî-Nezîr Hamdân (Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1435/2014), 41 vd.

⁶⁹ Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûn*, 2/647.

George Makdisi'ye göre şeyh kavramı yalnızca fıkıh alanındaki öğreticileri değil, aynı zamanda tefsir, hadis, Arap dili ve edebiyatı, gramer (sarf, nahiv), tasavvuf gibi farklı ilmî disiplinlerde ders veren hocaları da kapsayan geniş bir öğretici grubunu ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu bağlamda Makdisi, fıkıh alanında ders veren öğretim üyelerini genellikle “müderres” terimiyle, diğer alanlardaki öğreticileri ise “şeyh” ünvanıyla tanımlar. Nitekim her iki ünvan da medrese sisteminde en yüksek öğretim kademesi olarak kabul edilmekte olup ilgili alanlarda en üst düzeyde uzmanlaşmış ve ders verme yetkisine sahip kimseleri ifade etmektedir. Buna göre “müderres” herhangi bir ek almadan kullanıldığında doğrudan hukuk/fıkıh öğretim üyesi (*professor of law*) anlamına gelirken “şeyh”, diğer ilim alanlarındaki öğretim üyelerini (*professor of hadith, professor of grammar, professor of Sufism* vb.) belirtmek üzere kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle Kur’ân ilimleri, hadis ve edebiyat da dâhil olmak üzere nahiv, tasavvuf ve diğer bütün “yabancı ilimler” söz konusu olduğunda bunların hocası çoğu zaman şeyh şeklinde ifade ediliyordu. Makdisi’nin tespitlerine göre yalnızca fıkıh öğretimi için kullanılan öğretim ünvanı olan “tedrîs”, akademik bağlamda sadece “fıkıh öğretim üyeliği”ni (*the professorship of law*) ifade ederken Kur’ân, hadis, nahiv, tasavvuf ve benzeri alanlardaki öğretim üyelikleri için daha genel ve kapsayıcı bir terim olan “meşyeha” kavramı tercih edilmiştir. Bu doğrultuda ilgili alana göre “meşyehatü’l-Kur’ân”, “meşyehatü’l-hadîs”, “meşyehatü’n-nahv” veya “meşyehatü’t-tasavvuf” gibi terkipler kullanılmakta; bunlar hem öğretim üyeliği makamını hem de bu makama bağlı ilim alanını ifade etmektedir. Bu kullanım aynı zamanda şeyh teriminin de belirli bir ilmî alana nispetle kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Örneğin bir dil âliminden (*nahvî*) söz edilirken bu kişi “şeyhü’n-nahv” olarak; görev yaptığı kürsü ise “meşyehatü’n-nahv” şeklinde anılmaktadır.⁷⁰ Yine meselâ muhaddislere göre şeyh -hadis ilmine dair kitaplarda geçtiği üzere-kendisinden hadis rivayet edilen kimseyi ifade etmektedir.⁷¹

Klasik İslâm eğitim geleneğinde belirli dinî ilimlerde ihtisas sahibi olan müderresler, genellikle uzmanlık alanlarını yansıtan özel ünvanlarla anılırlardı. Örneğin Kur’ân ilimleri alanında eğitim verenler “şeyhu’l-kırâa”, hadis alanında ders verenler ise “şeyhu’r-rivâye” olarak tanımlanırdı. Benzer şekilde “en-Nahvî” ünvanı yalnızca gramer (nahiv) ile sınırlı olmayıp Arap dili, edebiyatı ve bedîî sanatlar sahasında eğitim veren hocaları da kapsayacak şekilde kullanılmıştır.⁷² Bu ünvanlar sadece öğretim alanını belirtmekle kalmaz, aynı zamanda ilim aktarımındaki usul ve yönetime de işaret eder. Nitekim Tâceddîn es-Sübki şeyhu’r-rivâye’yi, “muhaddislere semânın tam olarak gerçekleşeceği surette hadis rivayet etmek ve onların kendilerine okudukları hadisleri kelime kelime dinlemek” olarak tanımlar.⁷³ Kısaca şeyh kavramı, klasik dönem İslâm ilim geleneğinde özellikle önde gelen âlimlerin ilmî otoritesini ve vukufiyetini ifade eden önemli ünvanlardan biridir. Kavram bu yönüyle yalnızca bir ilim dalında ehliyet kazanan kimseleri değil, aynı zamanda medreselerde yüksek derecede yetkinlik kazanmış müderresleri tanımlamak amacıyla da yaygın şekilde kullanılmıştır.⁷⁴ Dolayısıyla Makdisi’nin fıkıh alanında ders veren öğretim üyelerini müderres, diğer alanlardaki öğreticileri ise şeyh olarak nitelendirmesi tartışmaya açıktır. Zira aşağıda da görüleceği üzere medresede fıkıh dersi veren bir müderres de zaman zaman şeyh ünvanını alabilmiştir.

Kavramın kullanım biçimi anlam farklılıklarını da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla kullanıma bağlı anlam farklılıklarını ortaya koymak önem arz etmektedir. Örneğin belirlilik takısıyla (الشَّيْخ) kullanıldığında genellikle âlimin genel ilmî üstünlüğüne işaret ederken belirli bir ilim alanına nispetle muzaf olarak (... الحديث) kullanıldığında ise o ilimdeki derinliği ve uzmanlığı vurgulamaktadır. Özellikle medrese bağlamında kullanıldığında ise şeyh sadece ders veren veya bir ilmi okutan hocayı değil, aynı zamanda medresenin ilmî ve idarî sorumluluğunu üstlenen kişiyi ifade etmektedir. Bu nedenle şeyh, müderres için kullanıldığında ilmî otoritenin

⁷⁰ George Makdisi, *Ortaçağda Yüksek Öğretim İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu-Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 233, 279.

⁷¹ Tehânevî, *Keşşâf*, 1049-1051.

⁷² Makdisi, *Ortaçağda Yüksek Öğretim*, 247, 307-312, 313.

⁷³ es-Sübki, *Mu’îdü’n-ni’âm*, 206.

⁷⁴ Örneğin bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yan ve enbâu ebnâi’z-zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 1/29, 31.

yanında medresenin genel sorumlusuna atıfta bulunduğu söylenebilir. Nitekim Mısır'daki büyük medreselerde görev alan üst düzey âlimlere müderris yerine şeyh denildiği vakidir.⁷⁵ Bu bağlamda yüksek rütbeli medrese âlimlerine “müderris” yerine “şeyh” ünvanının verilmesi, onların yalnızca öğretimle değil, aynı zamanda kurumun bütünsel yönetimiyle de ilişkili olduklarını göstermektedir. Ancak yine de şeyh ünvanına sahip kimselerin uzmanı oldukları alanlarda ve bu alanlarda okuttukları kitaplarda icâzet veren hocalar oldukları unutulmamalıdır.⁷⁶

Bedreddin İbn Cemâa'nın (öl. 733/1333) eğitim ve öğretim işlerini yürütmekten sorumlu kimseler için “âlim”, “mu'allim”, “müderris” ve “mürşid” gibi kavramlarla birlikte “şeyh” ve bunun çoğulu olan “meşâyih” kelimelerini de sıklıkla kullanması⁷⁷ kavramın öğretmen/egitici tarafıyla ilgilidir. Bununla birlikte -yer yer değinildiği üzere- bu kullanımın ayrıca yüceltme amacı taşıyan bir ünvan olduğu unutulmamalıdır. Zira bütün iş ve meselelerde kendisine itibar edilen ilk merci konumunda olan âlimlerin şeyh olarak anıldıkları bilinmektedir.⁷⁸ Örneğin Bağdat Nizâmiye Medresesi müderrislerinden Ebû İshâk eş-Şîrâzî (öl. 476/1083) ve daha başka âlimlerden şeyh olarak bahsedildiği görülmektedir.⁷⁹ 758/1357 yılında inşa edilen Bedîriyye Medresesi müderrisi Ömer b. Reslân el-Bulkînî'nin (öl. 805/1403) de Şafiî fakihlere (*fukahâ*) yönelik fıkıh dersi verdiği ve şeyhü'l-İslâm olarak anıldığı görülmektedir.⁸⁰ Bunun dışında diğer pek çok âlim ve müderris için bu ünvanının kullanıldığı görülmektedir.⁸¹ Nitekim İbn Cübeyr (öl. 614/1217) de Nizâmiye'de ders veren bazı müderrislerden şeyh olarak bahsetmektedir.⁸² Bununla birlikte şeyh yalnızca belirli bir ilim dalında dersler veren ya da bu alanda otorite olan kişi değil, aynı zamanda söz konusu ilimde derinleşmiş, o bilgiyi bir melekeye dönüştürmüş ve kendinde temsil eden kimseyi ifade etmektedir. Buna göre şeyh; dinî ve ahlâkî erdemlerle donanmış, bu yönüyle de öğrencilerine hem ilmî hem ahlâkî açıdan örneklik teşkil eden kimsedir. Dolayısıyla o, yalnızca bir öğretici değil, aynı zamanda dinî, ahlâkî ve manevî terbiyeyi üstlenen bir mürşid konumundadır.

Yûsî; “şeyhu't-ta'lim”, “şeyhu't-terbiye” ve “şeyhu't-terkiye” olmak üzere dinde üç tür şeyh olduğundan bahseder. Ona göre bu kavramların her birini diğerinden ayıran kendisine has özellikleri bulunmaktadır. Şeyhu't-ta'lim (öğretim şeyhi), hüküm verme yetkisine sahip olan kimseyi ifade etmektedir. Ta'lim şeyhinin görevi, genel ve özel tüm mükellefler için gerekli bilgileri sağlamaktır. Terbiye şeyhi ve terkiye şeyhi ise yalnızca özel sâliklere hastır. Birincisi, mürîdi yolunda ilerletir ve bulunduğu hâli düzelterek şekilde onu tedavi eder. İkincisi, mürîdin salâhiyeti için yüce Allah'a içten yönelir ve bu konuda himmetini ona yöneltir; böylece mürîd bundan faydalanır. Bunu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz: Şayet mürîd, içinde kibir gibi kötü bir haslet sezerse ta'lim şeyhi ona bunun helak edici haram şeylerden olduğunu bildirir/öğretir. Terbiye şeyhi ise nurlu basîreti ve rabbânî ferasetiyle ondaki hastalığı izale edip iyileştirmek için tedaviye başlar. Örneğin terbiye şeyhi ona ya kendini sınamak için Ebû Hureyre'nin (öl. 58/678) yaptığı gibi sırtında bir bağ odun taşıyarak sokakları gezmesini ve kalabalıkların arasında dolaşmasını emreder. Ya Ebû Zeyd'in arkadaşına dediği gibi başını kazıtıp boynuna yem torbası asmasını emreder. Ya bir süre hizmette bulunmasını emreder. Ya da ona birtakım zikir, dua veya başka hayırlı şeyler öğretilip telkin eder. Terkiye şeyhi ise mürîdi tarikat (manevî yol) ve edepi hususunda uyarıp yönlendirir. Yüce Allah'ın mutlak güç ve kudretiyle onun içini temizlemesi için Allah'a yönelip yalvarır, böylece himmetiyle (manevî azmiyle) onu terbiye eder. Bazen sadece bir bakışıyla/içsel yönelişiyle veya konuşmasıyla terbiyeyle uzun yıllarda elde edilemeyecek bir sonucu mürîdinde meydana getirebilir.⁸³ Buna göre ta'lim şeyhi dine dair genel bilgiler veren kişiyi; terbiye şeyhi, ahlâkî bilgi ve pratiklerle bireyin ahlâkî olgunluğa ulaşmasına rehberlik eden

⁷⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Medreseler Neydi, Ne Değildi? -Osmanlılarda Akli İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Girişi-* (İstanbul: Kronik Kitap 2019), 31.

⁷⁶ İbn Ebî Usaybia, *Uyûn*, 683.

⁷⁷ Örneğin bk. Bedruddin İbn Cemâa el-Kinânî, *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı: Öğretmen ve Öğrenci Âdâbı*, çev. Muhammet Şevki Aydın (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 148, 154.

⁷⁸ Nazıroğlu, *İslâm Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik*, 71.

⁷⁹ Örneğin bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/29-31, 5/313.

⁸⁰ Makrîzî, *el-Mevâ'iz*, 4/245.

⁸¹ Nazıroğlu, *İslâm Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik*, 71.

⁸² Bk. İbn Cübeyr, *Rihletü İbni Cübeyr* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 195-196.

⁸³ Yûsî, *Fehrese*, 45-46.

kişiyi; terkiye şeyhi ise daha özel olarak tasavvufî bağlamda mürîdi eğiten, hâl ve yaşantısıyla ona manevî yolculuğunda rehberlik sağlayan kişiyi (mürşidi) ifade eder.

Sözü edilen özelliklerin tümünün (ta'lîm, terbiye, terkiye) bir kişide toplanması da mümkündür. Bu durumda kişi hem öğretir, hem terbiye eder, hem de manevî yükselişi (terakkiyi) sağlar. İşte böyle bir kimseye “kâmil” (olgun) kişi denir. Bazen de bu iş, iki kişiye ayrılır; biri öğretir, diğeri ise himmetiyle terakki ettirir. Yûsî'ye göre bu, hâlihazırda uygulamada olan bir durumdur. Ancak tarikatın (tasavvuf yolunun) büyük şeyhleri, belli bir zamandan beri kavramlaşan “terbiye” uygulamasının kesintiye uğradığını belirtip bu şekilde sülûk edilmesinden (dinî ve ahlâkî ilerleyişin) hoşlanmamışlardır. Yûsî'ye göre ta'lîm, terbiye ve terkiye en mükemmel şekilde Hz. Peygamberde bir araya gelmiştir. Dolayısıyla bu üç hâlin kaynağı Hz. Peygamber olup bu konudaki en güzel örnek ve uygulamalar ona aittir. Bunlardan ta'lîm oldukça açıktır; şeriatın görünen yönü olup peygamberliğin temelini teşkil etmektedir. Terbiyeye gelince Hz. Peygamber, sahâbîlerini çeşitli zikirlerle, dualarla ve her birine uygun farklı nasihatlerle terbiye ederdi. Örneğin birine: ‘Öfkelenme!’ derdi; bir başkasına ise ‘Dilin Allah’ı zikretmekle ıslak hâlde öl!’ derdi. Bu bağlamda Abdullah b. Amr’ın her gün oruç tutmasını (sıyâm-ı dâvûd dışındaki sürekli oruçlar) hoş karşılamamış, buna karşılık Hamza b. Amr el-Eslemî’nin durumunu ise onaylamıştır. Terkiye de aynı şekilde açık seçiktir. Zira kişi fâsık (açıkça günah işleyen biri) olabilir ancak Nebî’nin mübarek yüzünü şahsen gördüğünde kalbi huşû ile dolar, imanla huzura kavuşur ve kalbi nurlanırdı. İşte bu yüzden sahâbîler şöyle demişlerdir: “Henüz ellerimizi Resûlullah’ın mübarek naaşını toprağa gömerken çekmemiştik ki kalplerimizde bir sertleşme hissettik.” Onların imanlarındaki bu artış ve azalışı fark etmeleri, Peygamber’in birlikteliğiyle elde ettikleri kalp saflığının/temizliğinin delildir.⁸⁴

Yûsî'ye göre burada ince (ve derin) bir nükte bulunmaktadır. O da şudur: Kuldan istenen, tevazudur; yani nefsinin kirliliğini bildiği için kendisini bütün mahlûkattan daha aşağıda görmesidir. Bazı şeyhler/büyükler şöyle demiştir: “Bu bakış sürdüğü ve bu makamda sabit kaldığı takdirde kişiye “basiretle/hikmetle ibret alma” kapıları açılır. Öyle ki mahlûkatta gördüğü herhangi bir şeye bakarsa ondan ibret alır ve ilim elde eder ve bu durumda ilim öğrendiği şeyhlerinin/hocalarının sayılması mümkün değildir. Çünkü kudretin etkisi (ya da manevî destek), mahlûkat aracılığıyla ona akar, tıpkı suyun gökten indiğinde aşağı yerlere akması gibi.” Yûsî burada başka bir şeyhlik (*şeyhûha*) türüne de değinmektedir. O da ister canlı, ister cansız, ister cevher, ister araz (geçici nitelik) olsun herhangi bir varlıktan gelen mutlak faydadır. Başka bir ifadeyle kişiye sözüyle, fiiliyle ya da hâliyle ilim kazandıran herkes ve her şey onun şeyhi mesabesinde.⁸⁵ Dolayısıyla Yûsî nazarında insanı eğiten ve olgunlaştıran her unsur, klasik anlamın ötesinde bir şeyhlik işlevi görmektedir.

Yûsî'ye göre insanın, şeyhlerini (kendisine ilim, amel veya hal öğreten kimseleri) anması ve yüceltmesi birçok maksada matuf olup bunların en önemlileri şu üçüdür: 1. Senedini ve yöntemini bilmek: Kişinin, rivayetteki senedini (ilmî aktarım zincirini), ameldeki ve hayat tarzındaki yöntemini bilmesi için şeyhlerini anması gerekmektedir. Bu husus özellikle ilim, amel ya da hâl ehli olup kendisine uyulmaya ehil kimseler için geçerlidir. Böylece ilmî silsile ortaya çıkar ve takip edilen yol tanınır hâle gelir. 2. Teşekkür ve iyiliği yâd etme: Şeyhleri anmanın bir diğer amacı, iyilikleri hayırla yâd ederek teşekkürde bulunmak ve yapılan ihsanı yaymaktır. 3. Onlardan elde edilen faydaları anma: Şeyhlerin anılması, onlarla birlikte geçirilen zamanlardan elde edilen faydaların da hatırlanmasını sağlar ki bu, sadece önde gelen kimselerle sınırlı bir durum değildir.⁸⁶

Yûsî’nin şeyhleri anmaya yüklediği anlam salt bireysel bir vefa duygusundan ibaret olmayıp bu tutum aynı zamanda İslâm ilim ve terbiye geleneğinde köklü bir pedagojik yönelimle de ilişkilidir. Onun vurguladığı üç temel amaç -sened ve yöntem bilinci, teşekkür ve vefa duygusu, ilmî ve manevî faydanın hatırlanması- aslında klasik İslâm eğitim sisteminin de temel dinamiklerini yansıtmaktadır. Sened bilinci, hem rivâyet ilminde hem de ilim geleneğinde

⁸⁴ Yûsî, *Fehrese*, 46-47.

⁸⁵ Yûsî, *Fehrese*, 48.

⁸⁶ Yûsî, *Fehrese*, 48.

güvenilirliğin ve sürekliliğin teminatı kabul edilmektedir. Zira bir öğrencinin ilmî kimliği, aynı zamanda bağlı bulunduğu silsileyle anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla Yûsî'nin burada şeyhlerin anılmasını ilmî senedin bir gereği olarak sunması, eğitimin yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda bir usul ve yöntem bilinci kazandırma süreci olduğuna işaret eder. Bu durum eğitimde geleneğe sadakat kadar yönetime sadakatin de önemsendiğini göstermektedir. İkinci olarak şeyhlerin iyilikle anılması ve onlara teşekkür edilmesi, klasik İslâm eğitiminde önemli bir ahlâkî erdem olan “vefa”nın bir yansımasıdır. Öğrencinin kendisine bilgi ve yöntem öğretene, ahlâkî gelişimine katkıda bulunan kimseleri hayırla yâd etmesi, hem bireysel hem toplumsal düzeyde eğitimin işlevini artıran ve bilgiyi koruyarak sonraki nesillere aktaran bir işlev görmektedir. Üçüncü olarak geçmişteki eğitim süreçlerinden elde edilen faydaların hatırlanması, eğitimin sadece formal yapılarla sınırlı olmadığını, tecrübeyle aktarılan değerlerin de en az teorik bilgiler kadar etkili olduğunu gösterir. Bu yönüyle Yûsî, şeyh kavramını yalnızca belli bir statüye sahip öğreticiyle sınırlandırmaz; kişiye bir şekilde fayda sağlayan her şeyi potansiyel eğitim mercii olarak değerlendirir. Böylece tecrübe, gözlem ve hâl yoluyla öğrenme onun eğitim anlayışında önemli bir yer tutar. Sonuç olarak Yûsî'nin şeyhleri anmaya dair yaklaşımı, klasik İslâm eğitim düşüncesinde öğretmenin yalnızca bilgi veren değil; aynı zamanda rehberlik eden, örnek olan ve bireyin hem aklî hem ruhî gelişiminde belirleyici rol oynayan bir şahsiyet olduğunu teyit eder. Bu çerçevede şeyh de sadece öğretici değil; eğitimin sürekliliğini, yöntem ve hikmet boyutunu taşıyan ilmî ve ahlâkî bir otorite olarak konumlanır.

Yûsî'nin şeyh kavramı etrafında şekillenen eğitim anlayışı, modern eğitimdeki bazı temel ilkelerle dikkat çekici paralellik arz etmektedir. Özellikle “öğretmenin rehberliği”, “öğrenmede model olma”, “yaşantıya dayalı öğrenme” gibi ilkeler, onun yaklaşımında belirgin bir şekilde yer almaktadır. Ayrıca öğrenmenin sosyal doğası, bağlamsal (tarihî ve yöntemsel) yönü ve öğrencinin eğitime karşı geliştirdiği güven temelli ilişki çağdaş eğitim psikolojisinin de altını çizdiği yönelimlerle örtüşmektedir. Buna göre Yûsî'nin şeyhi hem bilgi aktarıcısı hem de öğrencinin bireysel ve ahlâkî gelişimini destekleyen bir model olarak tanımlaması, holistik (bütüncül) bir eğitim tasavvuruna işaret etmektedir. Bugün öğrenme süreçlerinde öğretmenin sadece mevcut içeriği olduğu gibi aktaran bir kişi değil, aynı zamanda öğrenciye ilham veren, entelektüel gelişiminin yanında onu manevî ve ahlâkî yönden de geliştiren bir figür olması gerektiği yönündeki görüşler, onun klasik çerçevede dile getirdiği bu anlayışı desteklemektedir.

SONUÇ

Ele aldığımız konu, İslâm eğitim geleneğinde merkezî figürlerinden biri olan şeyh kavramını, tarihsel ve kavramsal boyutlarıyla ele alarak onun daha çok eğitimle ilgili yönünü ve kavramın farklı ilmî disiplinlerdeki tezahürlerini sistematik bir şekilde incelemiştir. Literatür taraması ve kavramsal analiz sonucunda şeyhin sadece yaşı ilerlemiş veya kabile liderliği gibi sözlük anlamlarıyla sınırlı kalmadığı; aksine İslâm ilim geleneğinde farklı anlam boyutlarına sahip bir otorite ve eğitici figürü temsil ettiği ortaya konulmuştur. Şeyh kavramının medrese, hankâh ve zâviye gibi kurumsal yapılar içerisinde idarî sorumlulukları barındıran bir makama dönüştüğü de görülmüştür. “Şeyhü'l-mezheb”, “Şeyhü'z-zâviye”, “Şeyhü'l-hankâh” ve “Şeyhu'l-Ezher” gibi ünvanlar, şeyhin hem ilmî hem de idarî bir otorite olarak kurumsal eğitimdeki merkezî yerini işaret etmektedir. Bunun yanında şeyh kavramının tasavvuf başta olmak üzere hadis, kırâat, fıkıh ve kelâm gibi farklı ilim dallarında kimi zaman benzer, bazen de birbirinden farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Buna göre her disiplin, şeyhi kendi yöntem ve ihtiyaçları doğrultusunda tanımlamıştır. Tasavvufta çoğunlukla “mürşid-i kâmil” olarak manevî ve ahlâkî bir rehber ve nefis terbiyecisi; hadis ilminde rivayet senedinin güvenilir halkası ve hadis öğreticisi; kırâat ilminde Kur'ân'ın lafız ve makamını ta'lîm eden otorite; fıkıh ve kelâmda ise mezhebin görüşlerini temsil ve tedris eden bir âlim konumundadır. Bunlar arasındaki ortak anlam ise şeyhin sadece bilgi aktaran değil, aynı zamanda bilgiyi temsil eden, içselleştiren ve meleke hâline getiren bir şahsiyet olmasıdır. Dolayısıyla şeyhin eğitimci yönü, salt zihinsel/bilişsel bir aktarımdan ibaret olmayıp bunun ötesinde dinî, ahlâkî ve entelektüel alanlarda insanları eğiten, yönlendiren ve onların manevî-dönüşüm süreçlerini destekleyen çok boyutlu bir otoriteyi temsil etmektedir. Bu

niteliğiyle eğitim sürecinde rol model (*temsîl*) olma işlevini de üstlenmektedir. Yûsî'nin yaklaşımıyla şeyh; bilgi öğretene (*seyhü't-ta'lim*), ahlâkî karakteri inşa eden (*seyhü't-terbiye*) ve manevî olgunluğa eriştiren (*seyhü't-terkiye*) işlevleri üstlenmektedir. Bu bütüncül yaklaşım, İslâm eğitim geleneğinde bilgi (ilim)-eylem (amel) bütünlüğünü ve ahlâkın eğitim süreçlerinin bütünündeki içkinliği göstermesi açısından önem arz etmektedir. Tabiri caizse şeyh, bu üçlü sacayağını kendinde birleştiren bir "mürebbi" konumundadır. Başka bir ifadeyle şeyh, İslâmî gelenekte çoğunlukla ilmî otorite, ahlâkî örneklik ve manevî rehberlik niteliklerini kendinde birleştiren bütüncül bir eğitici profili çizmektedir. Bu yönüyle sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de eğitici bir rol üstlenmektedir. Kavram bu yönüyle günümüz eğitim ve din eğitimi açısından da ilham verici bir model sunmaktadır. Zira günümüz eğitim tartışmalarında sıklıkla vurgulanan, eğitimin salt bilgi aktarımından ibaret olmadığı düşüncesi ya da öğretmenin sadece bilginin aktarıcısı değil, aynı zamanda bir rehber ve rol model olması gerektiği fikri, şeyh figüründe somut bir karşılık bulmaktadır. Bilginin hızla değersizleştiği modern dünyada şeyhin temsil ettiği hikmet merkezli, ahlâkî ve manevî derinliği ihmal etmeyen, kişilik ve karakter inşasına dayalı bu eğitim modeli, kaybedilen bazı anlamları yeniden hatırlatma imkânı sunma potansiyeline sahiptir.

KAYNAKÇA

- Akakuş, Recep. "Reîsülkurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/545-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- el-Bâşâ, Hasan. *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-vezâ'if 'ale'l-âsârî'l-'Arabîyye*. 3 Cilt. Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-Arabîyye, ts.
- Cüveynî. *eş-Şâmil fî usûli'd-dîn*. nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr vd. İskenderiye: Münşeatü'l-Me'ârif, 1969.
- Dağ, Mehmet-Öymen, Hıfzırrahman R. *İslâm Eğitim Tarihi*. Ankara: MEB Basımevi, 1974.
- Dodge, Bayard. *Muslim Education in Medieval Times*. Washington: The Middle East Institute, 1962.
- Efendioğlu, Mehmet. "Şeyhayn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/80. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- el-Ezherî. *Tehzîbü'l-luğa*. nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn-Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire: Dârü'l-Mısriyye, 1384-87/1964-67.
- el-Gazzâlî. *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- el-Hânî, Muhammed b. Abdullah. *el-Behcetü's-seniyye fî âdâbi't-tarîkati'n-Nakşibendiyye*. İstanbul: Hakikat Kitâbevi, 2016.
- Kalkaşendî. *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ'*. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye-Matba'atü'l-Emîriyye, 1331-1340/1913-1922.
- el-Kâşânî, Abdürrezzâk. *İstılâhâtü's-sûfiyye*. nşr. Abdülâl Şâhin. Kahire: Dârü'l-Menâr, 1413/1992.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- el-Kinânî, Bedruddin İbn Cemâa. *İslâmî Geleneğe Eğitim Ahlâkı: Öğretmen ve Öğrenci Âdâbı*. çev. Muhammet Şevki Aydın. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Kırca, Celal. "İbn Teymiyye, Mecdüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/390-391. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Koca, Ferhat. "İbn Kudâme, Muvaffakuddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/139-142. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Koca, Ferhat. "Kâdî Abdülvehhâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/113-114. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Komisyon. *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1983.

- Küçük, Hülya. "İbn Haldun ve Tasavvuf: Şeyh ve İlgili Diğer Kavramlara Farklı Bir Yaklaşım". *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*. 1/2 (2016), 219-234.
- el-Mağribî, İbnü'l-Kattân. *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâmi'l-vâkı'ayn fî kitâbi'l-ahkâm*. nşr. Hüseyin Âyt Saîd. Riyad: Dârü't-Tayyibe, 1418/1997.
- Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*. trc. Ali Hakan Çavuşoğlu-Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik yayınları, 2012.
- Makrîzî. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*. Halîl Mansûr. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998.
- el-Mes'ûl, Abdu'l-Âli b. Abdurrahman. *Mu'cemu mustalahâtî'l-kırââtî'l-Kur'âniyye ve mâ yete'alleku bih*. Kahire: Dârü's-Selâm, 2007.
- Muttarîzî, Nâsiruddîn b. Abdi's-Seyyid. *el-Muğrib fî tertîbi'l-mu'rib*. Halep: Mektebetü Usâme b. Zeyd, 1979.
- Nazıroğlu, Bayramali. *İslâm Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik*. Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011.
- İbn 'Atiyye. *Fihrisu İbn 'Atiyye*. thk. Muhammed Ebû'l-Ecfân-Muhammed ez-Zâhî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1983.
- İbnü'l-Cezerî. *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn*. thk. Nâsir Muhammedî Muhammed Câd. Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1431/2010.
- İbn Cübeyr. *Rihletü İbni Cübeyr*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, 1999.
- İbnü's-Salâh. *Ulûmü'l-hadis*. thk. Nurettin İtr. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1406/1986.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Medreseler Neydi, Ne Değildi? Osmanlılarda Akli İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Girişi*. İstanbul: Kronik Kitap 2019.
- İnce, Eyüp. "Bazı Yönleriyle Tasavvufî Düşünce Şeyh-Mürîd İlişkisi". *BŞEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 7/2 (2022), 232-240.
- İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/91-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- el-İsfahânî, Râgıb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvudî. Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-ed-Dâru's-Şâmiyye, 2009.
- İşıkdoğan, Davut. "Eğitim ve Din Eğitimi Kaynaklarında Öğretmen Nitelikleri (Tarihsel Süreç). *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 11 (2014), 1-17.
- es-Serahsî. *el-Mebsût*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1993.
- Sizgen, İbrahim. *Şâfiî Mezhebinin Muharrirlerinden İmâm Râfî (ö. 623/1226)*. Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2018.
- es-Sübkî, Tâceddin. *Mu'îdü'n-ni'âm: Makam ve Meslek Ahlâkı*. haz. Harun Yılmaz-Muhammet Enes Midilli. ed. Halit Özkan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Süyûtî. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Suudi Arabistan: yy, ts.
- Şehristânî. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Emîr Ali Mehnâ-Ali Hasan Fâ'ûr. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.
- Tehânevî. *Mevsû'atu keşşâfi ıstılâhati'l-fünûn ve 'ulûm*. nşr. Ali Dahrûc-Abdullah Hâlidî. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.
- Totah, A. Khalil. *The Contribution of the Arabs to Education*. New York: Teachers College, Columbia University, 1926.

- et-Tüsterî, Sehl. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Taha Abdurrauf Sa'd-Sa'd Hasan Muhammed Ali. Kahire: Dârü'l-Harem li't-Turâs, 1425/2004.
- Öngören, Reşat. "Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/50-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öz, Ayhan. "Teacher in The History of Islamic Education -Baghdad-". *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5/10 (2017), 40-61.
- Özen, Şükrü. "İbnü'l-Kassâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/104-105. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Usaybia, İbn Ebî. *Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*. thk. Nizâr Rızâ. Beyrut: Mektebetü'l-Hayât, 1965.
- Yıldız, Cafer. "İlk Üç Asırda Kırâatlerde Tercih Olgusu: Râvi ve İmam Olarak Halef Örneği". *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*. 12 (Eylül 2024), 505-536.
- Yücel, Ahmet. "Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/50. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yûsî. *Fehresetü Yûsî*. thk. Zekerıyyâ el-Huseyrî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- ez-Zehebî. *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*. nşr. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Zernûcî. *Ta'lîmü'l-müte'allim fî tarîki't-te'allüm*. nşr. Salâh Muhammed el-Hıyemî-Nezâr Hamdân. Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1435/2014.
- Wensinck, A. J. vd. "Şeyh" md. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîssi'n-nebevî*. 3/225-227. Leiden: Brill, 1936-69.

STRUCTURED ABSTRACT

The tradition of Islamic thought has largely shaped its educational framework around the teacher and the foundational texts, leading to a characteristically teacher-centered model where figures like the ‘âlim, mu‘allim, and mudarris played crucial roles in disseminating knowledge. Although numerous concepts have been historically used to denote an educator, the term “shaykh” is widely encountered in Islamic literature; yet, its conceptual structure and deep semantic range have not been sufficiently analyzed in dedicated studies. A comprehensive understanding of Islamic educational history necessitates a systematic and holistic examination of the roles and societal positioning of authoritative educators. This research aims to analyze the concept of shaykh, which serves as both an esteemed title and an educational authority within the historical context of the Islamic educational tradition. The study aims to systematically elucidate the diverse meanings and roles the term has acquired across various scholarly disciplines. Key objectives include identifying the historical senses of shaykh, revealing its connection to the educational identity, clarifying its scope within different academic fields, and analyzing its central place within the tradition of Islamic education. Ultimately, this work aims to establish a solid conceptual foundation for future, more comprehensive research on the subject. The study is significant because it provides a theoretical grounding for the educational and guiding functions (irshād) of the shaykh. This multifaceted figure is preeminent as both an educator and a spiritual guide (murshid), often concurrently holding administrative roles within specific institutions. Bearers of this title are not merely seen as knowledge transmitters but as authorities possessing profound scholarly, ethical, and spiritual expertise, thereby serving as exemplary role models. By clarifying the semantic boundaries of the shaykh concept, this research enhances understanding of the educational dimensions inherent in the Islamic intellectual tradition. Furthermore, the holistic pedagogical profile represented by the shaykh, who integrates intellectual development with moral and spiritual guidance, offers an inspiring model for contemporary education, particularly addressing the modern need for teachers who act as guides and role models beyond simply transferring information. The scope of this research is specifically limited to the educational dimensions of the broadly used shaykh concept. The study analyzes the term’s semantic field by surveying classical-period literature across educational, ethical, and biographical genres. To ensure a deep conceptual analysis, the research intentionally excludes broad themes such as the basic qualifications of other teaching figures (‘âlim, mu‘allim, mudarris), the specific structure of educational settings, their contributions to the development of knowledge, or their general impact on social and political life, unless these aspects directly intersect with the shaykh concept. The research employed a qualitative methodology grounded in a comprehensive literature review. The study relies on the analysis and interpretation of foundational texts, including dictionaries, biographical works, and classical-period sources related to education and ethics, with a focus on passages where the term shaykh is referenced. The study demonstrates that the shaykh is an authoritative figure and educator in the Islamic scholarly tradition, transcending the basic dictionary meanings of an older adult or tribal leader. A shaykh is typically viewed as an authority who not only transmits knowledge but has internalized it to the point of achieving deep scholarly competence, integrating religious and ethical guidance.